

УДИРЛАГЫН
АКАДЕМИ

**МОНГОЛЧУУДЫН ҮНЭТ ЗҮЙЛСИЙГ
ШВАРЦИЙН АРГАЧЛАЛААР
ТОДОРХОЙЛСОН НЬ**

СУДАЛГААНЫ ТАЙЛАН
005

Улаанбаатар хот
2017 он

ДАА 340

ННА 67

X-916

МОНГОЛЧУУДЫН ҮНЭТ ЗҮЙЛСИЙГ ШВАРЦИЙН АРГАЧЛАЛААР ТОДОРХОЙЛСОН НЬ

Энэхүү бүтээлийн зохиогчийн эрхийг хуулийн дагуу хамгаалсан болно. Бүтээлийг бүтнээр буюу хэсэгчлэн хувилах, нийтлэх, микрофильм хийх, электрон системд оруулах болон бусад ямар нэг хэлбэрээр олшруулахыг хориглоно.

СУДАЛГААНЫ БАГ:

Ахлагч:

Б.Хэрлэн Сэтгэлзүй, Судалгааны аргазүйн тэнхимийн багш, доктор

Гишүүд:

Ш.Түдэв Сэтгэлзүй, Судалгааны аргазүйн тэнхимийн доктор, профессор

Ч.Санжмятав Сэтгэлзүй, Судалгааны аргазүйн тэнхимийн эрхлэгч, доктор, профессор

"Мөнхийн Үсэг" ХХК-д эхийг бэлтгэж хэвлэв.

ISBN 978-99978-994-0-8

ТОВЧИЛСОН ҮГИЙН ТАЙЛБАР

УН	универсализм (бүх нийтийн төлөө гэх сэтгэл)
ӨГ	өгөөмөр байдал
ЭВ	эвлэрэнгүй байдал
УЛ	уламжлал
АБ	аюулгүй байдал
ЭМ	эрүүл мэнд
АМ	амжилт
ГЕ	гедонизм (хувийн цэнгэл жаргал)
ӨД	өдөөлт
ӨБ	өөрөөрөө байх
SVS	Schwartz's Value Survey
GLOBE	Global Leadership and Organizational Behavior Effectiveness
WVS	World Value Survey

АГУУЛГА

Товчилсон үгийн тайлбар:	III
Хүснэгтийн жагсаалт:	VI
Зургийн жагсаалт:	VII
Өмнөх үг	IX
1. Удиртгал	1
1.1 Судалгааны үндэслэл, зорилго.....	1
1.2 Судалгааны хүлээгдэж буй үр дүн	3
1.3 Судалгааны бүтэц, зохион байгуулалт	4
1.4 Тайлангийн бүтэц	6
2. Үнэт зүйл, үнэт зүйлийн системийг тодорхойлох нь	7
2.1 Үнэт зүйлийн тухай ойлголт	7
2.2 Үнэт зүйлийн нэр томъёоны тайлбар	9
3. Монголын нийгмийн өөрчлөн байгуулалт монголчуудын үнэт зүйлс хувьсан өөрчлөгдөх үндэс болох нь	12
3.1 Үнэт зүйлс бүрэлдэн төлөвшихөд нөлөөлөх хүчин зүйлс	12
3.2 Улс төрийн тогтолцооны өөрчлөлт	14
3.3 Эдийн засгийн бүтцийн өөрчлөлт	14
3.4 Нийгмийн бүтцийн өөрчлөлт	15
3.5 Нийгмийн оюун санааны амьдарлын өөрчлөлт	15
3.6 Амьдарлын хэв маягийн өөрчлөлт	17
4. Үнэт зүйлийг судлах арга аргачлал	19
4.1 Үнэт зүйлийн судалгааны аргууд.....	19
4.2 Үнэт зүйлийг судлах Шварцийн аргачлал	20
4.3 Судалгааны таамаглал.....	24
4.4 Түүвэр	25
4.5 Хэмжилт	27
4.6 Статистик шинжилгээний аргууд	27
4.7 Судалгааны үйл явц	27
5. Судалгааны үр дүн	29
5.1 Үнэт зүйлийн үнэлгээний дундажийн шинжилгээ	29
5.2 Улс орнуудын үнэт зүйлсийн харьцуулалт	33
5.3 Нийслэл, орон нутгийн иргэдийн үнэт зүйлсийн харьцуулалт.....	35

5.4 Эрчүүд, эмэгтэйчүүдийн үнэт зүйлсийн харьцуулалт	36
5.5 Залуу, ахмад үеийнхний үнэт зүйлсийн харьцуулалт.....	37
5.6 Хөдөлмөр эрхлэлт ба үнэт зүйлс	39
5.7 Өрхийн орлого ба үнэт зүйлс	40
5.8 Үнэт зүйлийн ерөнхий төлөв.....	41
5.9 Өөрийгөө бодох болон өөрийгөө огоорох сэтгэл.....	43
5.10 Өөрчлөлтөд нээлттэй байх болон хуучнаа баримтлах байр суурь.....	44
6. Судалгааны үр дүнгээс хийх дүгнэлт, эргэцүүлэл	45
Ном зүй	50

ХҮСНЭГТИЙН ЖАГСААЛТ

Хүснэгт 1. Судалгааны зохион байгуулалт	4
Хүснэгт 2. Судалгааны ажлын ерөнхий төлөвлөгөө	5
Хүснэгт 3. Кабелийн ТВ, интернет хэрэглэгчийн тоо	17
Хүснэгт 4. Гар утас хэрэглэгчийн тоон үзүүлэлтийн харьцуулалт	17
Хүснэгт 5. Монгол улсын хүн амын тоо (хот/хөдөөгөөр)	18
Хүснэгт 6. Үнэт зүйлийн судалгааны аргазүйн харьцуулалт	19
Хүснэгт 7. Үнэт зүйлсийн мотивацийн зорилго.....	23
Хүснэгт 8. Түүврийн хүн ам зүйн мэдээлэл	26
Хүснэгт 9. Үнэт зүйлсийн үнэлгээний дундаж	29
Хүснэгт 10. Үнэт зүйл нэг бүрийн үнэлгээний харьцуулалт	32
Хүснэгт 11. Судалгааны дүнг бусад орны дундажтай харьцуулсан байдал...	34
Хүснэгт 12. Үнэт зүйлсийн харьцуулалт (нийслэл, орон нутаг)	35
Хүснэгт 13. Үнэт зүйлийн үнэлгээний дундажийн харьцуулалт (нийслэл, аймгууд)	36
Хүснэгт 14. Эрчүүд, эмэгтэйчүүдийн үнэт зүйлсийн харьцуулалт	37
Хүснэгт 15. Үнэт зүйлс (насаар)	38
Хүснэгт 16. Үнэт зүйлс (хөдөлмөр эрхлэлтээр)	40
Хүснэгт 17. Үнэт зүйлс (өрхийн орлогоор).....	41
Хүснэгт 18. Фактор шинжилгээний дүн	42
Хүснэгт 19. Өөрийгөө огоорох болон өөрийгөө бодох сэтгэл	43
Хүснэгт 20. Өөрчлөлтөд нээлттэй эсвэл хуучнаа баримтлах байр суурь	44

ЗУРГИЙН ЖАГСААЛТ

Зураг 1. Үнэт зүйлст нөлөөлөх хүчин зүйлс.....	13
Зураг 2. Үнэт зүйлийн систем.....	22
Зураг 3. Үнэт зүйлсийн дундажийн шинжилгээний дүн.....	30
Зураг 4. Үнэт зүйлс (насаар).....	39
Зураг 5. Үнэт зүйлс (хөдөлмөр эрхлэлтээр)	40

ӨМНӨХ ҮГ

Удирдлагын академийн Сэтгэлзүй, Судалгааны аргазүйн тэнхимийн судалгааны багийнхан “Монголчуудын үнэт зүйлсийг Шварцийн аргачлалаар тодорхойлсон нь” сэдэвт судалгааны тайлангаа уншигч Танд толилуулж байна.

Өнөөдөр “үнэт зүйл” гэдэг энэ үг бидэнд өдөр тутам хэрэглэгдэх болжээ. “Үнэт зүйл” гэж эрдэнэс баялаг, үнэ хүрэх эд зүйл үү? эсвэл хувь хүн, улс үндэстэн, хүн төрөлхтний итгэл үнэмшил, үзэл баримтлал уу? гэдгийг салгаж эс ойлгох хүмүүс байгаа л байх. Түүнчлэн монголчууд бид юуг амьдралдаа чиг баримжаа болгож байна вэ?, юуг эрхэмлэж, юунд тэмүүлж байгаа вэ? гэсэн асуултад дор бүрнээ өөрийнхөөрөө хариу өгч байгаа.

Эдгээр асуултад манай судалгааны баг Израилийн нэрт эрдэмтэн Ш.Шварцийн үзэл баримтлалд тулгуурлан хариулахыг хичээж ажиллалаа. Бид үнэт зүйлийн талаар тоймтой товч тайлбарыг өгөхийн зэрэгцээ өөр хоорондоо ялгаатай, эсрэг санаа зорилго бүхий олон үнэт зүйлсээс алинд нь монголчууд түлхүү ач холбогдол өгч, амьдралдаа баримталж явахыг хичээдэг болохыг судлан тогтоохыг зорьсон.

Ингээд судалгааны тайлангаа толилуулахын ялдамд судалгаа хийх боломж нөхцлөөр хангасан Удирдлагын академийн Эрдмийн зөвлөл, судалгааны явцад дэмжлэг үзүүлсэн Төрийн албаны зөвлөл, хамтарч ажилласан тэнхимийн хамт олон, зөвлөгөө санаагаа харамгүй хуваалцсан КИПА (Солонгосын Төрийн Захиргааны Институт), МУИС, GMIT, ХААИС, МУБИС багш эрдэмтэд, судалгаанд оролцож хариулт өгсөн хүмүүстээ бүгдэд нь чин сэтгэлээсээ талархаж байгаагаа илэрхийлье. Энэхүү судалгаа бидний цаашдын эрдэм шинжилгээний бүтээл туурвилуудад үнэтэй хувь нэмэр болж байгааг бас тэмдэглэж байна.

Уншигч Та манай судалгаатай холбоотой асуулт, санал зөвөлгөөгөө Удирдлагын академийн Сэтгэлзүй, Судалгааны аргазүйн тэнхимд kherlen@naog.gov.mn цахим хаягаар эсвэл 70132170 утсаар холбоо барьж ирүүлнэ үү.

Судалгааны багийн ахлагч доктор
Б.Хэрлэн

1. УДИРТГАЛ

1.1 Судалгааны үндэслэл, зорилго

Өнгөцхөн харвал зах зээлийн зохицуулалт бүхий нийгмийн харилцаанд шилжсэн сүүлийн 30-аад жилд монголчуудад онцын өөрчлөлт гараагүй мэт санагдаж болох юм. Гэвч нягтлан үзвээс огт тийм биш ажээ. Чухам юу нь өөрчлөгдчихсөн хэрэг бэ. Өнөөгийн монголчуудаас “та нар юуг зөвшөөрч юуг эсэргүүцдэг, юуг эрхэмлэж, юунд итгэж, юунд эрмэлзэн тэмүүлдэг бэ?” гэж асуугаад хариултыг нь сүүлийн 30-аад жилийн өмнөх юм уу, монголчуудын уламжлалт итгэл үнэмшил, үнэлэмжтэй харьцуулаад үзвэл эрс өөрчлөгдсөн байгаа. Хүмүүс үйл хөдлөлдөө итгэл үнэмшлээ үндэс болгодог гэдгийг эш үндэс болгох юм бол дээрх өөрчлөлт суурь шинжтэй юм.

Тэгвэл энэ өөрчлөлт юугаар нөхцөлддөг вэ? Нийгэм, эдийн засаг, улс төрийн хүрээнд гарсан өөрчлөлт нь хүмүүсийн үзэл баримтлалыг өөрчлөөд байна уу, эсвэл хүмүүсийн үзэл бодол, үнэлэмж баримжаалалд гарсан өөрчлөлт нь нийгмийн бусад хүрээний өөрчлөлтийг хөтлөөд байна уу? Энэ тухайд анхдагчийн талаар асуулт тавигдах учиргүй. Энэ хоёр өөрчлөлт нэгэн нэгдмэл үйл явцын хоёр тал. Нийгмийн оюун санаад гарсан өөрчлөлт нийгмийн бусад хүрээний өөрчлөлтийг хөтөлнө, чиглүүлнэ, нийгмийн шинэ ухамсар, шинэ үнэт зүйл нь нийгмийн бусад хүрээнд гарч байгаа өөрчлөлтийн шууд ба шууд бус нөлөөн дор төлөвшинө.

Ийнхүү бие хүмүүсийн үнэлэмж баримжаалалд гарсан өөрчлөлт нь нийгэмд өрнөөд бий болоод байгаа үйл явдлын индикатор болж байдаг. Энэ бүхнээс хүмүүсийн ухамсарт, юуны өмнө тэдний үнэлэмж баримжаанд гарч байгаа өөрчлөлт нь нийгмийн учир холбогдлоороо хэр зэрэг чухал болох нь ойлгогдоно.

Монголчуудын үнэт зүйлд гарсан өөрчлөлтийн агуулга, хэлбэр, чиглэл хандлагыг тодорхойлох чиглэлээр ШУА-ийн философи, социологийн хүрээлэнд Ц.Цэцэнбилэг (2002, 2008), Сайнхишиг (2008) нарын эрдэмтэд хэд хэдэн судалгаа хийсэн байдаг. Мөн зарим их дээд сургуулийн эрдэмтэн судлаачид тодорхой судалгаа хийж үр дүнд хүрснийг тэмдэглэж байна. Тухайлбал СЭЗИС-ийн судлаачид Хофштедийн загвараар хийсэн байгууллагын соёлын судалгааныхаа хүрээнд монголчуудын үнэт зүйлсийг судалж сонирхолтой дүгнэлтүүд хийсэн бол ХААИС-ийн судлаачид Инглехартын загвараар монгол хүний үнэлгээ гаргаснаас гадна, төрийн албаны хаагчдын ажлын үнэт зүйлийг судалсан байна. Түүнчлэн доктор Б.Хэрлэн (2013) төрийн захиргааны шинэчлэлийн үнэт зүйлс, зарчмууд монголын төрийн албан хаагчдын

үнэт зүйлстэй уялдаж байгаа эсэхийг судалсан байна. Ц.Цэцэнбилэг... нарын судлаачид нийгмийн давхраануудаас цаг үеийнхээ хамгийн торгон мэдрэмжтэй нь болох залуучуудын үнэлэмжийг судлан дүгнэлт гаргасан нь орчин үеийн Монголын нийгмийн үнэлэмж баримжааллын хандлагыг тодорхойлоход чухал ач холбогдолтой юм.

Хүмүүс нь чухам юу юуг эрхэмлэж, юу юуг эс зөвшөөрч байгаагаар нь тухайн үндэстний соёлынх нь хэв шинжийг тодорхойлж болох уу? гэсэн асуулт хүмүүнлэгийн ухааны өмнө нилээд эрт тавигдсан гэж хэлж болно. Энэ асуултад өрнөдийн судлаачид болно гэж үзээд үндэстнүүдийн үнэт зүйлсийн үндсэн үзүүлэлтүүдийг гаргаж хэмжилтийн нийтлэг хэрэгсэл бүтээх талаар ихээхэн хүчин чармайлт тавин ажилласны үр дүнд хэд хэдэн аргачлал боловсруулан хэрэглэж байна. Тэдгээрийн дотроос түгээмэл хэрэглэгдэж байгаа нь Шварц, Хофштед, Инглехарт нарын боловсруулсан аргачлалууд юм.

Үнэт зүйлсийг нийт хүн төрөлхтний, нийгмийн, үндэстний, шашны, бүлгийн, гэр бүлийн, хувь хүний төвшинд авч үздэг. Энэ бүх түвшинд үнэт зүйлсийг тодорхойлоход Шварцын аргачлалыг өргөн ашиглаж байна. Учир нь энэ аргачлал үнэт зүйлсийн нийтлэг болон ялгаатай талуудыг тодорхой илэрхийлдэг хэмээн шинжлэх ухааны нийгэмлэгт хүлээн зөвшөөрөгдөж, эрдэмтэн судлаачдын сонирхлыг татаж, эрдэм шинжилгээний эргэлтэд хэдийнээ ороод байгаа юм. Иймд бидний судалгааны баг монголчуудын үнэт зүйлсийг Шварцын аргачлаар тодорхойлохоор шийдвэрлэсэн болно. Өнөөгийн монголчуудын үнэт зүйлсийг ингэж олон аргачлалаар хэмжиж үзэхийн цаад ач холбогдол нь алсдаа тэдгээрийн дундаас монгол хүний итгэл үнэмшил, хүсэл тэмүүлэл, үнэлэмж бодол, үзэл баримтлалыг илүү сайн тодорхойлж чадах хэмжилтийн найдвартай хэрэгсэл бий болгох гол арга зам гэдгээр тодорхойлогдоно.

Бидэнэудаагийнхаа судалгаагаар өнгөрсөн зууны 90-ээд онд монголчуудын сонголт хийж, Үндсэн хуулиараа баталгаажуулсан нийгмийн үнэт зүйлс нь хувь хүмүүсийн итгэл үнэмшил, зан үйлийнх нь баримжаалал болон төлөвших үйл явц аль шатандаа явж байгааг, нийгмийн бүлгүүдийн нэгдлийг хангагч хүчин зүйл болж чадсан эсэхийг тодруулахыг зорьсон болно. Тодруулах багаж (Шварцын аргачлал) маань импортынх. Эндээс хоёр зүйлийн хүндрэл учрах магадлалтай. Нэгд, хэдийгээр шинжлэх ухааны арга, аргачлал нийтлэг шинжтэй гэдэг ч судлагдаж байгаа объектынхоо шинж чанар, онцлогийг эрх биш тусгасан байх учиртай. Энэ талаас нь авч үзвэл сонгож авсан багажаа ямар нэг хэмжээгээр “монголчлох” шаардлага тавигддаг. Ухаан нь гэхэд л европ хүнд тавьдаг асуултыг яг тэр чигээр нь дотроо нэгийг сэтгэж гаднаа огт өөр юм ярих магадлалтай монгол хүнд тавибал ямар үр дүн гарах бол гэж бодох учиртай. Хоёрт, ямар ч боловсронгуй багаж хэрэгсэл дангаараа ид шидээ үзүүлж чадахгүй, нөгөө талд нь тэр багажийг эзэмшиж сурсан дадлага туршлагатай, ур чадвартай судлаач хэрэгтэй байдаг. Төслийн баг төдийгүй

монголын судлаачдын хувьд энэ аргачлалыг хэрэглэсэн туршлага бага байсан нь судалгааны үр дүнд нөлөөлсөн байх магадлалтай болохыг урьдчилан хэлэх ёстой.

Бидний судалгаа 1990-ээд оны эхээр шинэ үндсэн хуулиндаа шингээн тунхагласан ардчилсан тогтолцооны үнэт зүйлс Монголын нийгмийн хөрс сууринд идээшиж монголчуудын оюун санааны амьдралын үндэс болж чадсан уу гэсэн суурь шинжтэй асуултад шинжлэх ухааны үүднээс ул суурьтай хариу өгөхөөр эрэл хайгуул хийж байгаа судлаач нөхдийнхөө үйлст юуны өмнө дуу хоолойгоо нэмэрлэх, алсдаа энэ асуудлыг оновчтой тодорхойлж чадах өөрийн гэсэн хэмжилтийн хэрэгсэлтэй, тулгуур үзэл баримтлалтай болоход чиглэгдэж байгаа болно.

Судалгааны зорилго:

Үндэсний соёлын хөрс сууринд үүсэж тэрэлсэн монгол хүний уламжлалт үнэт зүйлс, өнгөрсөн зууны 70 аад жилийн марксист үзэл суртлыг баримжаалсан үнэт зүйлс, сүүлийн гучаад жил хэвшүүлэхээр зорьж байгаа либераль үзэл санааг баримжаалсан үнэт зүйлийн аль алиныг нь ямар нэг хэмжээгээр агуулсан байх магадлалтай өнөөгийн монголчуудын үнэт зүйлийг шинжлэх ухааны хамтын нийгэмлэгт хүлээн зөвшөөрөгдсөн нэгэн нийтлэг хэмжүүр болох Шварцийн аргачлалаар хэмжиж дүгнэлт гаргах нь энэхүү судалгааны зорилго юм.

Судалгааны асуулт:

1. Өнөөгийн монголчууд амьдрал, үйл ажиллагаандаа юуг эрхэмлэж байна вэ? Монголчуудад нийтлэг болсон үнэт зүйлс нь юу вэ?
2. Монголын нийгэмд өрнөж байгаа өөрчлөлтийн үйл явц монголчуудын үнэт зүйлд хэрхэн нөлөө үзүүлж байна вэ?

1.2 Судалгааны хүрсэн үр дүн

1. Сонгож авсан аргачлалаар судалгаа авч боловсруулан өнөөгийн монголчуудын үнэт зүйлийн төлөвшлийн ерөнхий байдлыг тодорхойлов.
2. Судалгааны аргачлалыг бэлтгэн асуулга авав.
3. Судалгааны тайлан, илтгэл бэлтгэв.
4. Үндэсний болон олон улсын эрдэм шинжилгээний хурал, хэлэлцүүлгийг зохион байгуулав.
5. Судалгааны үр дүнг хэвлүүлж нийтийн хүртээл болгов.

1.3 Судалгааны бүтэц, зохион байгуулалт

Монголчуудын үнэт зүйлийг тодорхойлох энэхүү судалгааны ажлаа бид социологи, сэтгэл судлалын шинжлэх ухааны онол аргазүйд тулгуурлан гүйцэтгэв. Судалгааны өгөгдлийг баримт материалын судалгаа болон 21 аймаг, гурван хотын оршин суугчдаас санамсаргүй түүврийн аргаар асуулгад хариулт авах байдлаар цуглууллаа. Судалгааг хүснэгт 1, 2-т харуулсан төлөвлөгөө, бүдүүвчийн дагуу зохион байгуулж явуулсан.

Хүснэгт 1. Судалгааны зохион байгуулалт

III шат	Судалгааны нэгдсэн тайлан: 1. Үнэт зүйлийн тодорхойлолтуудыг харьцуулан, нэр томъёоны шинжилгээ хийх 2. Нийгмийн сэтгэлгээнд нөлөөлж байгаа үнэт зүйлс 3. Монгол хүний үнэт зүйлсийг тодорхойлсон судалгааны дүн		
II шат	Үндэсний болон гадаадын судлаачдын бүтээлийг харьцуулан судлах	Хэвлэл мэдээлэлд туссан үнэт зүйлсийг түүвэрлэн шинжлэх	Ганцаарчилсан болон фокус бүлгийн ярилцлага хийх
I шат	Үнэт зүйлийн ойлголт, тодорхойлолтын харьцуулалт (<i>философи, социологи, сэтгэл судлал</i>)	Нийгмийн үнэт зүйлсийн чанарын судалгаа	Монгол хүний үнэт зүйлсийн систем (Шварцын аргачлалаар судлах)
	Үнэт зүйлийн ойлголт	Нийгмийн үнэт зүйл	Хувь хүний үнэт зүйл

Хүснэгт 2. Судалгааны ажлын ерөнхий төлөвлөгөө

2017 он												
	1 сар	2 сар	3 сар	4 сар	5 сар	6 сар	7 сар	8 сар	9 сар	10 сар	11 сар	12 сар
Ажлын хугацаа	Бэлтгэл ажил		Аргагүй боловсруулах		Өгөгдөл цуглуулах			Шинжилгээ хийх		Судалгааны төгсгөл		
	ЭХЛЭЛ			2 дол.х				ОУ-ын семинарын бэлтгэл		Сэтгүүлийн нийтлэл бэлтгэх		
			3 дол. хон	3 дол.х								
				4 дол.х								
Судалгаа	Судалгааны төсөл		Аргагүйн хэлэлцүүлэг			Хөдөө орон нутгаас хариулт авах	ОУ-ын хуралд оролцох	Статистик шинжилгээ хийх	ОУ-ын хурлын бэлтгэл 2	Судалгааны үр дүнд ахин анализ хийх		
		Төслийн гэрээ		Анкет боловс-лах			УБ хот хариулт авах	Статистик шинжилгээ хийх	ОУ-ын хурлын бэлтгэл 3	Судалгааны тайлан эхний хувилбараар бэлтгэх		
					Эхний хэлэлцүүлэг			Судалгааны дүнд анализ хийх	Судалгааны дүнд анализ хийх	Эрдэм шинжилгээний бичиг сэтгүүлийн нийтлэл бэлтгэх		Судалгааны тайлан хүлээлгэн өгөх
	Удирдамж болов-лах						ТАХ-аас хариулт авах	Хэлэлцүүлэг бэлтгэх	ОУ-ын хурал			
		Төслийн төсвийн тооцоо		Анкет хэвлэх			Судалгааны өгөгдөл оруулах	ОУ-ын бэлтгэл 1	ОУ-ын хурал			
							Хариултад шүүлт хийх	Судлаачид-тай уулзах				

1.4 Тайлангийн бүтэц

Судалгааны тайлан удиртгал болон үндсэн долоон бүлгээс бүрдэнэ. Үнэт зүйл, үнэт зүйлийн системийн гол агуулга, түүнд нөлөөлөх макро түвшний хүчин зүйлсийн нөлөөллийг тодорхой өгүүлэх үүднээс тайлангийн үндсэн бичвэрийг хэмжээний хувьд хязгаарлаагүй болно.

Нэгдүгээр бүлэгт судалгааны үндсэн агуулга, суурь нөхцөл, судалгааны зорилго, асуулт, хүлээгдэж буй үр дүнг тодорхойлж, судалгааны зохион байгуулалт, төлөвлөгөөг бүдүүвчээр тоймлон харууллаа.

Хоёрдугаар бүлэгт “үнэт зүйл” гэдэг нэр томъёоны эргэн тойронд гадаад, дотоодын эрдэмтэн судлаачдын дэвшүүлсэн гол санаанууд, үнэт зүйлийн талаарх онолуудыг харьцуулан тайлбарлаж, тус судалгаанд баримтлах үндсэн концепц, нэр томъёог авч үзлээ. Энд мөн үнэт зүйлийг илэрхийлэх нэр томъёоны талаарх монголын эрдэмтдийн байр суурийг харьцуулан үзэж, энэхүү судлагдхууны мөн чанарыг үнэт зүйлс судлалаар дэлхий нийтэд хүлээн зөвшөөрөгдсөн К.Клакхон, М.Рокич, Ш.Шварц нарын нэрт эрдэмтдийн дэвшүүлэн гаргасан онолд тулгуурлан товч тайлбарлалаа.

Гуравдугаар бүлэгт 1990 оноос хойш монголын улс төр, эдийн засаг, нийгэм-соёлын амьдралд өрнөсөн ардчилсан өөрчлөлтүүдийн талаар бичлээ. Үнэт зүйлийн төлөвшилд шууд нөлөө үзүүлдэг макро орчны эдгээр хүчин зүйлсийн улмаас монголчуудын амьдрал, амьдрах хэв маяг хэрхэн эргэлтгүй хувиран өөр болж байгааг нэгтгэн тоймлон харууллаа.

Дөрөвдүгээр бүлэгт үнэт зүйлийг судлах аргачлалуудыг харьцуулан судалж, тус судалгаанд ашиглах Шварцийн Үнэт зүйлийн хоёр хэмжээст загварыг дэлгэрэнгүй тайлбарлав.

Тавдугаар бүлэгт судалгааны аргазүйн хэсэгт таамаглал, түүвэр, хэмжилт, судалгааны аргууд, судалгааны үйл явцыг бичлээ.

Зургаадугаар бүлэгт Судалгааны үр дүн, эргэцүүлэл тусгагдсан. Энд бичигдсэн эхний зургаан шинжилгээ оршин суугаа газар, нас, хүйс, хөдөлмөр эрхлэлт, мэдлэг боловсрол, орлогын хэмжээ зэрэг хувь хүний хүчин зүйлүүдээс хамааран судалгаанд оролцогчдын үнэт зүйлс ялгаатай эсвэл ижил байгааг тогтооход чиглэсэн. Харин сүүлийн гурван шинжилгээ монголын нийгэм, улс төрийн хүрээнд өрнөсөн ардчилсан өөрчлөлтийн үзэл санаанууд хувь хүний эрхэмлэх итгэл үнэмшилд хэр хэмжээнд тусгалаа олж байгаа тодруулахад чиглэсэн болно. Энэ хэсэгт эрхэм уншигчидтай тус багийн судлаачид өөрсдийн эргэцүүлэл, санаа бодлоо хуваалцах юм. Сүүлийн бүлэгт судалгааны үр дүнд тулгуурласан нэгдсэн дүгнэлтийг боловсруулж орууллаа.

2. ҮНЭТ ЗҮЙЛ, ҮНЭТ ЗҮЙЛИЙН СИСТЕМИЙГ ТОДОРХОЙЛОХ НЬ

2.1 Үнэт зүйлийн тухай ойлголт

Үнэт зүйлийн талаар судалгаа хийхдээ юуны өмнө “үнэт зүйл” гэсэн ойлголтын агуулгыг холбогдох үзэл баримтлалуудын хүрээнд шинжилж, улмаар тухайн судалгааныхаа арга зүйн баримтлалыг тодруулах, холбогдох, нэр томъёонуудын талаар тодруулга хийх шаардлагатай байдаг. Учир нь чухам юу судлах гээд байгаа нь тодорхой байх ёстой.

Бид энэ шаардлагыг Эш үндэс болгон “үнэт зүйл” гэсэн ухагдахууны агуулгад шинжилгээ хийв. Уг шинжилгээнээс “үнэт зүйл” хэмээх ухагдахууны агуулгыг юуны өмнө “үнэлэмж” гэсэн философийн ерөнхий ухагдахууны хүрээнд авч үзэх нь арга зүйн хувьд зөв хандлага гэж үзсэн. Сэтгэгчид ерөнхий асуудлыг шийдвэрлэхгүйгээр тухайн тодорхой асуудлыг барьж авбаас ерөнхий асуудалтайгаа эрт орой хэзээ нэгэн цагт мухар сохроор тулгарах болно, чингэвээс танин мэдэхүйн хувьд будлих, төөрөлдөх элдэв зохисгүй зүйл гарч ирдэг гэж анхааруулан хэлж байсан билээ. Философид цээрлэх ёс, эрхэмлэх ёс гэсэн эерэг сөрөг хоёр үнэлэмжийг харилцан шүтэлцээт байдалд нь авч үздэг. Тодруулбаас цээрлэх зүйл үгүй аваас эрхэмлэх зүйл гэж үгүй. Эрхэмлэх зүйл үгүй аваас цээрлэх зүйл үгүй болох юм. Эсрэгцсэн үнэлэмжүүд атлаа харилцан нэг нэгнээ байхыг шаарддагийн учир нь хоёр үнэлэмжүүд аль нь ч чухамхүү эсрэг талтайгаа харьцаж байж, өөрөөр хэлбэл рефлексив харилцаатай байж гэмээн утга агуулгаа бүрэн (гүйцээж) илэрхийлдэгт оршино. Философийн энэ үндэслэгээ бидний судалгаанд арга зүйн чухал ач холбогдолтой юм. Ийнхүү арга зүйн ач холбогдолтойг нь харгалзан энэ талаарх философи агуулгыг бага зэрэг тодруулж авч үзье.

Үнэлэмжийг тусгайлсан судлагдахуун болгон авч үздэг аксиологи нь XIX зууны эцэс XX зууны эхээр өрнө дахинд философийн бие даасан салбар ухаан болон үүсч хөгжсөн байдаг. Тэгэхдээ философийн гол гол урсгалууд үнэлэмжид харилцан адилгүй утга холбогдол өгч судалж ирсэн байх юм. Тухайлбал, объектив идеалист чиглэлийн онолуудад үнэлэмжийг орон, цагаас ангид чанагуух мөн чанар гэж үздэг бол субъектив идеалист чиглэлүүдэд үнэлэмжийг хүнээс үнэлж байгаа оногдохуйдаа сэтгэл хөдлөлийн үүднээс хандаж байгаа цэвэр субъектив шинж чанартай хэмээн дан ганц ухамсрын хүрээний үзэгдэл мэтээр үздэг байна.

Бас натуралист онолуудын авч үздэг чиглэл байх агаад тэр нь үнэлэмжийг байгалийн хуулиудын илрэл хэмээн үздэг байна. Харин марксист философит үнэлэмжийг юмс үзэгдэлд нийгмийн ухамсрын зүгээс хэм хэмжээ (эрхэм,

эрхэм биш гэх мэт) тогтоон харьцаж байгаа нийгмийн харилцааны нэг өвөрмөц илрэл хэмээн үздэг байна. Үнэлэмж нь хэдийгээр оршин ахуйнхаа хувьд субъектив шинж чанартай боловч утгат чанар нь бодит ч бай, хийсвэр ч бай тодорхой юмс үзэгдлээс эх сурвалжтай тул объектив агуулгатай гэж үзэх нь зүйн хэрэг. Санаагаа тодруулах үүдсэнээс хувийн өмчийг аваад үзье. Либерал үнэлэмжийн үүднээс хувийн өмчийг хувь хүний эрх чөлөөний баталгаа гэж үздэг. Үнэхээр ч хувь хүн идэх хоол, өмсөх хувцас, орох оронгийн хувьд хэн нэгнээс хараат байх юм бол түүнийг эрх чөлөөтэй хүн гэж үзэх боломжгүй. Либерал үзэл санаа хувийн өмчийг чухам энэ утгаар нь авч үзэж эрхмээс эрхэм зүйлд тооцдог. Харин марксизмд хувийн өмчийг нийгмийн шударга бус, тэгш бус байдал, дарлал мөлжлөгийн эх сурвалж гэж үзэж түүнийг халж нийгмийн өмчөөр солихыг шаарддаг. Үнэхээр ч хувийн өмчийг хувь хүний нийгэмд эзлэх байр суурийн цорын ганц хэмжүүр болгочихвол ямар ч аргаар хамаагүй өмчтэй больё гэсэн хүсэл эрмэлзэл гал мэт бадрах нь аргагүй. Хэн муу муухай явья гэж бодох билээ. Бүгд л тэр “шидэт дохиур”-ыг олж авахыг эрмэлзэнэ. Ингэхэд хувийн өмчийн талаарх энэ эсрэг тэсрэг үнэлэмжийн аль нь зөв юм бэ? Тодорхой утгаар хоёулаа гэж хэлж болно. Либерал хийгээд Марксийн үзэл сурталд асуудлыг хийсвэр хавтгай дээр авч үзсэн гэж хэлж болно. Арга зүйн хувьд ингэж хийсвэрлэн авч үзэж болно. Эвклидийн геометрийн хавтгай бол хийсвэр хавтгай, өөрөөр хэлбэл, огт өө сэвгүй тэгш гадаргуй байсан. Энэ хавтгай дээрээ эвклидийн геометрийн бүх теором хүчин төгөлдөр байдаг. Гэвч хорвоо ертөнц дан ганц идеаль хавтгайгаас бүтээгүй. Бодит хавтгай нь хотгортой, бас гүдгэртэй байдаг. Энэ шинжийг нь тусгасан Риманы, Лобачевскийн геометрийн аксиомууд тухайн хавтгайнхаа хувьд бас л зөв байдаг. Хувийн өмчийн талаар гарч ирсэн янз бүрийн үзэл баримтлалуудад ч энэ л аргазүйн үүднээс хандвал зохистой мэт. Тодруулбаас хувийн өмчийг нийгмийн бодит харилцаанаас нь салгаж хаана ч зөвхөн эерэг утга авч байдаг тогтмол хэмжигдэхүүн мэтээр үзэх нь учир дутагдалтай. Түүнд нийгмийн зөрчил бүхий олон талт харилцааны хүрээнд, нийгмийн байдлаараа харилцан адилгүй хүмүүс үнэлгээ хийж утга чанар өгч байгаа болохоор хувийн өмчийн талаар олон салаат үзэл санаа, үнэлэмж зэрэгцэн байх нь зүйг хэрэг. Ер нь бодит ч бай, үзэл санааных ч бай аливаа юмс үзэгдэл үнэлэмжийн үүднээс ямар утга чанар авах нь тухайн объектыг аль талаас нь харав гэдгээс шалтгаалахаас гадна үнэлж байгаа субъектийн өөрийнх нь хэрэгцээ сонирхол, хүсэл таашаал, эрмэлзэл тэмүүлэл, ертөнцийг үзэх үзлээс шалтгаалдаг. Аксиологийг үндэслэгчийн нэг Г.Риккерт үнэлэмжийг тодорхойлох боломжгүй ойлголт гэж үзэж байсан нь чухам үүнтэй холбоотой байсан буй за.

Тэгэхээр танин мэдэхүйн хүрээнд хувийн өмчийн талаарх дээр дурдсан баримтлалуудыг сөргүүлэн тавьж аль нь зөв бэ гэсэн асуулт тавигдах учиргүй. Оногдохуйд үнэлэмжийн утга өгөхдөө итгэл үнэмшил хүсэл эрмэлзэл, ашиг

сонирхлынхоо үүднээс ханддаг хувь хүмүүсийн тухайд гэвэл үзэл бодол, байр суурийнх нь зөрөө илүү тод ажиглагддаг. Бас хамаг нийтээр хүлээн зөвшөөрдөг буянт сайн үйл, бусармаг муу үйл ч гэж байх. Өөрөөр хэлбэл, үнэлэмжийн тухайд нийтлэг байр суурь ядахдаа онолын хувьд байх боломжтой.

Тодорхой сэдэвт судалгааны хүрээнд ингэж философидохын учир гэвэл шинжлэх ухааны танин мэдэхүйд философийн үзэл баримтлалууд нь арга зүйн ач холбогдолтой байдаг. Бидний судлагдахуун болгон авч үзэж бай асуудлын хүрээнд аксиологийн үзэл баримтлалууд нь арга зүйн ач холбогдолтой байсан.

Хоёрт гэвэл бид үнэлэмжийн олон үзэл урсгалын хүрээнд чухам аль чигт яваа гэдгээ тодруулж координатаа тодорхойлох, байр сууриа илэрхийлэх хэрэгтэй байсан. Бид шинэ кантч юм уу, феноменологичдын адил үнэлэмжийг орон цагаас ангид авч үзэх учиртай сондгой судлагдахуун, чанагуух мөн чанар гэж үзээгүй, бас үнэлэмжийн оногдохуйд ямар учир утга чанар өгөх нь зөвхөн үйлийн эзнээс бүрэн шалтгаалдаг цэвэр субъектив агуулгатай зүйл ч гэж үзэхгүй байна.

Үнэлэмжийг нийгмийн бодит харилцаанаас утга холбогдолдоо олж авдаг янагуух зүйл, бас ч гэж барьцтай, объектив агуулгатай зүйл гэж үзэж судалгаандаа баримтлал болгосон.

Гуравт гэвэл бидний сургалт, судалгаандаа хэрэглээд байгаа “үнэт зүйл” гэсэн ойлголт нь философи утгаараа “үнэлэмж” гэсэн категорийн агуулгад бүрэн багтаан авч үзэж байгаагаа тодорхой илэрхийлэх шаардлага гарсан юм. Учир нь “value” оросоор “ценность” гэсэн ойлголтын тухайд манайд “үнэлэмж” “үнэт зүйл”, “үнэт чанар”, “үнэ цэн” “үнэлгээ” “эрхэмлэл” гэх мэт нэр томъёо зэрэг хэрэглэгдээд аль нэгэн дээр нь хэвшихгүй будлиад байгаа билээ. Иймд судлагдахуун болгон авсан “үнэт зүйлс” гэсэн ойлголтоо агуулгынх нь хувьд, оноосон нэр томъёоных нь хувьд тодорхой болгох шаардлага бидэнд тулгарсан юм. Товчоор хэлбэл “үнэт зүйл” бол үнэлэмж юм. Харин “үнэлэмж” гэсэн ойлголтын багтаамж нь “үнэт зүйл” гэсэн ойлголтын агуулгаар хязгаарлагдахгүй: Банхар бол нохой мөн боловч нохой гэж юуг хэлэх бэ гэхээр Банхарыг хэлнэ гэж болдоггүйтэй утга нэгэн юм.

2.2 Үнэт зүйлийн нэр томъёоны тайлбар

Философийн үүднээс авч үзвэл “үнэлэмж”, “үнэт зүйл” гэсэн ойлголтууд нь агуулгаараа бүхэл, хэсгийн харьцаатай гэж үзэж болно. Профессор Ц.Баатартогтох “value”-г “үнэт зүйл” биш, харин “үнэлэмж” гэж оноовол тэмдэглэж байгаа утгыг илүү оновчтой илэрхийлнэ. Харин “үнэт зүйл” гэсэн нэр томъёогоор үнэлэмжийн зөвхөн нэг төрөл болох эерэг үнэлэмжийг тэмдэглэж болох юм гэсэн тодорхой санал тавьсан байна. (Ц.Баатартогтох, 2000). Тэрээр үнэлэмж бол тодорхой объектоор тэмдэглэгдэн илэрхийлэгддэг, боловсруулан бүтээгдэж түүнд субъектээс өгөгдсөн, иймээс зөвхөн түүнийг өвөр хоорондоо

хэрэглэгчдэд ойлгомжтой байдаг субъектив утга юм (Ц.Баатартогтох, 1999) гэж тодорхойлжээ.

“Value” гэсэн ухагдхууны агуулгын тухайд философич Г.Сайнхишиг Үнэт зүйл гэдэг үг бол үнэтэй биет юмсыг тэмдэглэхэд яг таарсан үг билээ. Гэтэл “ценность” гэсэн философийн болон соёл судлалын ухагдхуун нь үнэтэй биет тодорхой юмсыг тэмдэглэж байгаа юм биш, харин үнэлэгч субъектын хувьд объектын ач холбогдлыг (значение) зааж байгаа учраас үнэлэгдэж байгаа объекттой хутгаж, адилтгаж болохгүй. Монгол хэлний эрхэмлэх ёсон, цээрлэх ёсон гэдэг сайхан үгсийг орсоор ценность- антиценность, англиар value-antivalue, positive value-negative value гэх мэтээр нэрлэдэг ухагдхуунуудтай дүйлгэн хэрэглэвэл онох мэт санагдана гэжээ.

Философич Г.Сайнхишиг “Хүмүүс их төлөв нийтээр хүлээн зөвшөөрдөг, үйл хөдлөлдөө дагаж мөрддөг нийтлэг жишгүүд байдаг бөгөөд чухам тэдгээрийг үнэт зүйлс буюу эрхэмлэх зүйлс гэнэ. Эрхэмлэх, дээдлэх ёс гэдэг үг хүмүүс зан үйлдээ удирдлага болгодог эрхэм дээд үзэл санаа (туйлын зорилго, чин хүслэн), итгэл үнэмшил тогтсон жишгүүд байдгийг зааж байна” (ред. Даш-Ёндон, 2008. х 109-110) гэжээ.

Харин СЭЗИС-ийн судалгааны төслийн баг үнэт зүйлийг “нэн тэргүүнд авч үздэг, чухалчилдаг, хүсүүштэй байдлын тухайд тогтсон итгэл үнэмшил” гэж тодорхойлсон байдаг (Менежер сэтгүүл, 2015 № 26 /44/ х 10). Профессор Я.Долгоржав “үнэлэмж” нь үнэлгээ хийж байгаа процессыг нь харин “үнэт зүйл” нь үнэлгээний эцсийн үр дүнг нь илэрхийлдэг гэж үзсэн нь сонирхолтой санаа юм. Харин Философич Г.Сайнхишиг “үнэлэх” үйлийн үр дүнг үнэлгээ юм уу үнэлэмж хэмээмэй” гэж бичжээ. Үнэлэх үйлийн үр дүнг үнэлэмж гэдэггүй, үнэлгээ хийсэн гэж ярьж, бичдэг нь тогтчихсон зүйл гэж үздэг хүмүүс ч байдаг. Гэвч value-г судлагдхуун болгон тусгайлан авч үздэг философичдын ихэнх нь “value” нь эерэг (positive), сөрөг (negative) үнэлэмжийн аль алины нь агуулсан ерөнхий ухагдхуун тул түүнийг “үнэлэмж” гэж оноох нь зөв гэсэн байр суурьтай байгаа юм.

Нэр томъёоных нь тухайд бид өөрсдийн байр суурийг илэрхийлбэл: “Value”-г “үнэлэмж”, “positive value”-г “үнэт зүйл”, “negative value”-г сөрөг үнэлэмж гэсэн нэр томъёогоор оноовол зохистой мэт санагдана. Юу ч гэсэн бид судалгаандаа “үнэт зүйл” гэсэн ойлголтыг эерэг үнэлэмжийн, бүр тодруулбал, эрхэмлэх зүйлсийн утгаар авч үзсэн болохоо онцлон тэмдэглэж байна.

Судалгааны арга зүйн хувьд шийдвэрлэх ёстой ондоо нэг асуудал бол “үнэт зүйл” гэсэн категорийг мэдлэгийн аль салбарын хүрээнд авч үзэхээ тодорхой болгох шаардлагатай байдаг. Учир нь үнэт зүйлийг философи, ёс зүй, социологи, сэтгэл зүй, антропологи, соёл судлал, эдийн засаг гээд хэд хэдэн бие даасан салбар мэдлэгийн хүрээнд авч үздэг байна. Тухайлбал үнэт зүйлсийг ёс зүйд хэвшүүлэх хэм хэмжээ, мөрдөх учиртай нийтлэг жишиг гэж

үзэх; социологид иргэд, социал бүлэг, нийтлэгийн үзэл санаа, баримтлал, чиг баримжаа гэж үзэх; сэтгэл зүйд хүмүүсийн итгэл үнэмшил, мотивацийн зорилго, эрмэлзлэл гэж үзэх; соёл судлалд соёлуудын хэв шинжийг тодорхойлогч хүчин зүйлсийн нэг гэж үзэх хандлага давамгайлж байдаг. Бидний судалгааны аргачлал нь үнэт зүйлсийг тогтсон итгэл үнэмшил, үзэл баримжаалал гэдэг талаас нь түлхүү авч үздэг юм

3. МОНГОЛЫН НИЙГМИЙН ӨӨРЧЛӨН БАЙГУУЛАЛТ ҮНЭТ ЗҮЙЛС ХУВЬСАН ӨӨРЧЛӨГДӨХ ҮНДЭС БОЛОХ НЬ

3.1 Үнэт зүйлс бүрэлдэн төлөвшихөд нөлөөлөх хүчин зүйлс

Хүн амьдралдаа чиг баримтлал болгодог үнэт зүйлгүй бол нийгэм хэмээх томоохон системийг нийтлэг зорилгоор удирдан чиглүүлэх боломжгүй болж, нэгдсэн дэг журам ч үгүй, хүн бүр дур зоргоороо авирласан эмх цэгцгүй байдал үүсэх билээ.

Парсонсын соёлын онолд нийгмийн систем нь субьектийн хэрэгцээ, нийгэм соёлын орчны үнэт зүйл гэсэн хоёр дэд системийн харилцан шүтэлцээн дээр тогтдог гэж тайлбарладаг. Энэ хоёр дэд системийн хооронд нэг талаас үнэт зүйл-хэм хэмжээний тогтсон агуулга, мөн чанарыг институц болгож нийгмийн гишүүдэд хэвшүүлэн мөрдүүлэх, нөгөө талаас нийгмээр дагаж мөрдөж байгаа үнэт зүйл-хэм хэмжээг бие хүн өөртөө төлөвшүүлж нийгэмших гэсэн хоёр талт харилцан үйлдэл тасралтгүй явагдаж байдаг ажээ Т.Парсонс (1972. х.367–378).

Тэгэхээр үнэт зүйлс нь амьдарч байгаа нийгмийн соёл, нийгмийн институц мөн хувь хүний амьдарлын замнал, туршлагаас үндэстэй. Хүмүүс хүн төрөлхтний универсаль болон нийгмийн социал бүлгийн үнэт зүйлсийг амьдарлынхаа явцад харилцан адилгүйгээр итгэл үнэмшлээ болгодог учир нэг хүнд хамгаас чухалд тооцогдох үнэт зүйл нөгөөд нь чухал бус байж болно. Ингэж хүмүүс итгэл үнэмшлээрээ ялгардаг бөгөөд энэ нь тэдний үнэт зүйлсийн системт харилцаа, эрэмбэд ил тод илэрдэг (К. Клакхон, 1951; М.Рокич, 1973).

Өнөөгийн монголын нийгэм, монгол хүний үнэт зүйлс бүрэлдэн төлөвшихөд нөлөөлөх хүчин зүйлсийг хоёр түвшинд авч үзье. Эхний буюу амьдарлыг нөхцөлдүүлэгч улс төрийн тогтолцоо, эдийн засгийн харилцаа, нийгмийн бүтэц, өмч ба хөрөнгө, нийгмийн оюун санааны өөрчлөлт, даяаршил, гадаад болон дотоод шилжилт хөдөлгөөн, хэвлэл мэдээлэл харилцаа холбооны хөгжил, амьдарлын хэв маягт гарсан ерөнхий өөрчлөлт зэрэг макро түвшний хүчин зүйлс; удаахь буюу хувь хүнээс өөрөөс нь хамаарах хүчин хүчин зүйлсэд нас, хүйс, боловсрол, орлого ба баялаг эзэмших байдал, гэр бүлийн байдал, шашин шүтлэг, оршин суугаа газар орон, хөдөлмөр эрхлэлт зэргийг хамааруулна (Зураг 1).

Нийгмийн соёл, нийгмийн харилцаагаар дамжуулан макро түвшний хүчин зүйлс нь нийтлэг үнэт зүйлс, зан үйлийн хэм хэмжээний системийг буй болгож, түүнээ бэхжүүлж, хадгалж байдаг учиртай. Нийгмийн нийтлэг орчин нөхцөлд хүн хэрхэн хөлөө олж, ухаарал, туршлагыг хуримтлуулж явснаас шалтгаалан амьдралдаа чиг баримтлал болгож байгаа үнэт зүйлсээрээ хүмүүс хоорондоо ижил, зөрүүтэй, зөрчилтэй байдаг.

Зураг 1. Үнэт зүйлст нөлөөлөх хүчин зүйлс

Эх сурвалж: Зохиогчийн хийсэн.

1990 онд социализмаас ардчилалд шилжсэн нийгмийн тогтолцооны өөрчлөлт, түүнчлэн дэлхий нийтийг хамарсан даяаршил, мэдээлэл харилцаа холбооны технологийн хөгжил дэвшлийн нөлөөгөөр өнөөгийн монголын нийгмийн харилцаа, нийгмийн үнэт зүйлс бүхэлдээ хувьсан өөрчлөгдөж байна.

1921 оноос дал гаруй жилийн туршид социалист үзэл санааг тууштай баримтлан, төвлөрсөн төлөвлөгөөт эдийн засагтай, улс төрийн нэг намын төвлөрсөн, төлөвлөгөөтэй удирдлага дор амьдарч ирсэн монголчууд 1990 онд ардчилал, эрх чөлөөг тунхагласан либерал үзэл санаагаар чиг баримжаа авч суурь шинжтэй өөрчлөлт хийж эхэлсэн. Энэхүү шинэчлэлийн явцад монголын улс төр, эдийн засаг, нийгэм үндэс сууриараа өөр болоод зогсоогүй, нийгмийн оюун санааны амьдралд гүнзгий хувирал өөрчлөлт гарсан. Социалист аж төрөх ёс, социалист өмч, хамтын хөдөлмөр, нийгмийн сахилга, дэг журмыг эрхэмлэж ирсэн далан жилийн түүхтэй социалист үзэл суртлыг халаад хорь гаруй жилийн дотор өмнөхөөсөө тэс өөр үзэл бодолтой болоод байна. Өнөөдөр монголчууд ардчилал, олон уургальч үзэл, хувь хүний эрх, эрх чөлөө, зах зээл, хувийн өмчийг эрхэмлэн дээдлэх боллоо.

Нийгмийн өөр өөр тогтолцоонд амьдарч байсан ахмад буурлууд, дунд үеийнхэн, ардчиллын үзэл санаанаас бусдыг нь зөвхөн төсөөлөх төдий залуу үе; либераль эрх чөлөөг эрхэмлэдэг ардчилсан хувьсгалын төлөө гэх нэгэн байхад социализмаа санагалзан өнөө цагийн амьдарлыг үгүйсгэн харах хүмүүс ч байна; эх орноосоо, тэр байтугай жалга довноосоо холдож үзээгүй

нэгэн байхад дэлхийн олон улс орноор явж юм үзэж нүд тайлсан хүмүүс гээд монгол хүмүүс өөр хоорондоо үзсэн туулснаараа эрс ялгаатай болжээ. Энэ хэрээр монголчууд оюун санаа, итгэл үнэмшлийн хувьд “олон талтай, алаг цоог, эрээвэр хураавар, ээдрээтэй” болж байна (ред. Б.Даш-Ёндон. 2008. х.81).

1990 оноос хойш монгол хүний үнэт зүйлсийг хувьсгаж өөрчилж байгаа макро түвшний хүчин зүйлийн ерөнхий төрхийг нийгмийн амьдарлын хүрээнүүдээр товчхон тоймлон авч үзье. Ингэж монголчуудын үнэт зүйлийн шинэ тогтолцоо нийгмийн ямар хөрс суурин дээр үүсэн тэрэлж байгааг тодруулж харуулъя.

3.2 Улс төрийн тогтолцооны өөрчлөлт

“Улстөрийн намуудын тухай хууль”-ийг 1990 оны тавдугаар сард АИХ баталснаар улстөрийн нам байгуулах эрхзүйн шинэ орчин бүрдсэн. 1990 оноос өмнө МАХН гэсэн улс төрийн ердөө нэг намтай явсан монгол улсад 2017 оны байдлаар 30 гаруй нам Улсын дээд шүүхэд бүртгэгдээд байна. Олон намын тогтолцоо бий болсноор иргэд үзэл санаагаа чөлөөтэй илэрхийлэх, үзэл бодлоороо эвлэлдэн нэгдэх боломжтой болов. Олон намын тогтолцоо бий болсноор иргэд, нийгмийн оролцогч талууд төрийн бодлого шийдвэрт эрх ашиг, санаа бодлоо тусгах, эрх ашгаа хамгаалахаар шахалт шаардлага тавих бололцоо нөхцөл бүрдэв.

Улс төр бол нийгмийн хөгжил дэвшилд хувь нэмэр оруулах арга зам гэж харах хүн байхад, нийгэмд эзлэх байр сууриа ахиулах, амьдрал ахуйгаа өөд татах боломж гэж үзэх хүн элбэг байна. Тэр битгий хэл нэг өрх гэрийн гишүүд өөр өөр намд элсэж амь амьжиргаагаа баталгаажуулах маягтай болов. Улс төрийн үзэл бодол, намын харъяаллаар талцах, ялгаварлан харьцах явдал газар авч, үүнийг байх зүйл мэтээр харах болсон нь нийгмийн сэтгэлгээг ихээхэн өөрчилж байна.

3.3 Эдийн засгийн бүтцийн өөрчлөлт

Өмч ба хөрөнгө. 1990 оноос өмнө чадлын хирээр хөдөлмөрлөж, хийсний хирээр хүртэх, тэгшитгэн хуваарилах социалист зарчмууд хэрэгжиж ард иргэдийн орлого ойролцоо, нийгмийн статусын ялгаа зааг бага, “үл хөдлөх хөрөнгө, капитал гэж сонгомол утгаараа ерөөсөө байдаггүй” байлаа (Х.Гүндсамбуу, 2002). 1991-1995 онуудад социалист өмчийг хувийн өмчид шилжүүлэх их, бага хувьчлалаар малыг малчдад, орон сууцыг иргэдэд, аж үйлдвэр, үйлчилгээний газруудыг иргэдэд хувьчилсан. Ийнхүү хувийн өмчтэй болох үйл явц эрчимтэй явагдсан сүүлийн 27 жилийн хугацаанд өмч хөрөнгө, бэл бэнчингээр ялгарах үйл явц эрчимтэй явагдах болов. Энэ байдал нь Монголын нийгмийн социал бүтцийг хөрөнгө чинээнээс хамаарсан чинээлэг, дунд, доод давхарга буюу ядуучууд гэж ангилсан шинэ бүтцийг үүсгэлээ.

Орлого ба баялаг. 2000 оноос монголын эдийн засаг дунджаар 8 хувийн өсөлттэй явж ирлээ. 2011-2013 онуудад энэ өсөлт бүр хоёр оронтой тоогоор илэрхийлэгдэж, монгол улс дундаж орлогын түвшинтэй, хүний хөгжлөөрөө дунд түвшний орны тоонд орсон. Гэвч эдийн засгийн өсөлт хөгжлийн үр шимийг монголын ард иргэд харилцан адилгүй хүртэх болов. Нийгмийн баялгийн дийлэнх цөөн хүний эрхшээлд орж, баян ядуугийн ялгаа эрс нэмэгдэж байна.

Монгол улсын ядуурлын түвшин 2014 онд 21.6 хувь байсан бол 2016 онд 29.6 хувь болж өсжээ. Нийт 3 сая хүнээс 907.5 мянган нь ядууралд өртсөн, гурван хүн тутмын нэг нь тарчиг амьдарч байна гэсэн үг. Хот хөдөөгийн хүн амын амьжиргааны түвшинг харьцуулахад хөдөө орон нутагт ядуурал илүү нэмэгджээ. Монгол Улсын нийт хүн амд хөдөөгийн хүн амын эзлэх хувь бага ч хөдөөд ядуурлын түвшин 2014 оноос 2016 онд 10.1 пунктээр өссөн байна (С.Болормаа, 2017).

Саяхан болтол өмнөх нийгмээс өвөлж авсан боловсрол, эрүүл мэнд, хөдөлмөрийн дадлага туршлага, бүтээлч зан гэх мэт чадавхийн хүчин зүйлүүд нь хадгалагдаж, үүндээ түшиглэн хүмүүс амьдрал ахуйгаа авч явах чадамжтай байлаа. Гэтэл сүүлийн жилүүдэд орлогын ядуурал нь чадавхийн ядууралд цаашлаад үе дамжсан ядуурал руу хөтөлж байна (Р.Болд, 2008).

3.4 Нийгмийн бүтцийн өөрчлөлт

Социализмын үед монголын нийгэм нь хөдөлмөрийн хуваарь, үйлдвэр үйлчилгээний дагналт, төрөлжилтөөс үүдэлтэй “2+1” буюу ажилчин анги, хөдөө аж ахуйн хоршоолсон малчин, тариачин болон хөдөлмөрч сэхээтэн гэсэн ангиудаас бүрдэж байв.

Харин 1990 оноос хойш монголын нийгэмданги, нийгмийн давхаргын энэхүү бүтэц алдагдсан. Өөрсдийгөө нийгмийн элит хэсэг гэж үздэг шинэ баячууд; төрийн албан хаагчид, жижиг бизнес эрхлэгчид гэсэн дундаж орлоготой иргэд; тогтмол орлогогүй хот, хөдөөгийн ажилгүй, мал хөрөнгөгүй ядуучууд гэсэн хөрөнгө чинээ, эрх мэдлээрээ өөр хоорондоо эрс ялгаатай нийгмийн шинэ давхраажилт бүрэлдэн бий болов (Болд.Р, 2008). Эдгээр бүлгүүдийн үзэл бодол, хүсэл мөрөөдөл, хэрэгцээ шаардлага нь өөр, амьдрах арга зам нь ч төсөөлөхийн аргагүй өөр. Хамгийн гол нь нийгмийн давхраажилтын хоорондох ялгаа зааг алсарч байна, үүний улмаас нийгмийн бүлгүүдийн дунд ямар нэг хөдөлгөөн бараг үгүй болж, аажим аажмаар хаалттай битүү болж байна.

3.5 Нийгмийн оюун санааны амьдарлын өөрчлөлт

Нийгмийн оюун санаа бол нийгмийн дархлаа гэж үздэг. Нийгмийн оюун санааны хувьд монголчууд эртнээс нэгдмэл байж, шашин төрөө дээдэлж

ирсэн түүхэн уламжлалтай. Сүүлийн гуч орчим жилийн хугацаанд өрнөсөн үйл явдал, түүний дотор мэдээлэл харилцаа холбоо, даяаршлын нөлөө монголчуудын оюун санааг эрс өөрчилж байна.

Өнөөдөр монголын нийгмийн оюун санааны амьдрал ихээхэн алаг цоог бас гүнзгий зөрчилтэй байна. Энэ байдлыг Б. Даш-Ёндон (2008, х.78) дараахь байдлаар дүрсэлжээ. Хэт өөр нөхцөл бүхий гадаадынхны үзэл бодол, номлол, аж төрөх ёсыг шүтэж дууриахын зэрэгцээ 1980 аад оноос өөрчлөлтийн үзэл санааны хүрээнд олон уургальч үзлийг (плюрализм)-ийг зөвшөөрч, үг хэлэх, хэвлэн нийтлэх эрх нээгдэж, урьд өмнө хаалттай байсан олон асуудал ил болж, монголчууд “мэдээллийн шуурганд” автаж, өмнөх итгэл үнэмшил, оюун санаанд их эргэлт гарч эхэлсэн. Үндсэн хуулиар шашин шүтэх эс шүтэх эрх эрх чөлөө олгогдож, бурханы шашин дахин сэргэсэн хийгээд бусад шашин хүчтэй түрэн орж ирснээр шашингүй үзэл нийгмийн оюун санааны амьдарлаас үндсэндээ түрэгдлээ. Үүний дээр онолын сэтгэлгээний чухал учир холбогдлыг үл хэрэгсэн орхигдуулсан, хувиа хичээх “прагматизм” шурган газар авсаар байна.

Энэ бүхний дүнд сүүлийн 30 жилд монголын нийгмийн оюун санааны амьдралд 1) “Монголыг монголоор нь байлгах” манай ард түмний түүх, ухамсар, соёл, уламжлал, ёс заншлыг сэргээх, өвлүүлэх, 2) “монголын нийгмийг эрс шийдэмгийгээр баруунжуулах” үүний тулд либерал үзэл санааг аль болохоор хөхүүлэн дэмжиж түгээн дэлгэрүүлэх, 3) үндэснийхээ эрхэмлэлийг өрнөдийн нийгмийн үнэт зүйлстэй хослуулан хөгжүүлэх чиг хандлагыг баримтлах (ред. Б.Даш-Ёндон. 2008), 4) хуучин социалист тогтолцооны үеийн нийгмийн үзэл суртал, сахилга дэг журам, нэгдмэл удирдлагыг санагалзах, үгүйлэх гэсэн байр суурь, хандлагууд тодорхой ялгарч харагддаг.

Хэвлэл мэдээлэл, харилцаа холбооны хөгжлийн нөлөө. 2014 оны байдлаар Монгол улсын хэмжээнд 123 сонин идэвхитэй үйл ажиллагаа явуулж байлаа. Цахим орчноор мэдээллийг асар хурдтай, илүү олон хүнд хүргэх боллоо. Өнөөдөр сонин, сэтгүүлийн 41 хувь нь вэб сайттай, телевизүүдийн 71 хувь нь фэйсбүүк хаягтай болжээ. Интернет хэрэглэгч, кабелийн ТВ өргөн ашиглаж мэдээллийг олон нийтэд цагаас хамааралгүй түгээх боломжийг нэмэгдүүлж байна (Хүснэгт 3).

Хүснэгт 3. Кабелийн ТВ, интернет хэрэглэгчийн тоо

	2004 он	2006 он	2008 он	2010 он	2012 он	2014 он	2015 он
Кабелийн ТВ хэрэглэгч	6413	81808	10132	120551	227045	360923	384356
Интернет байнга хэрэглэгч	20,4	26,0	42,0	199,8	695,6	1862,7	2430,0

Эх сурвалж: Үндэсний Статистикийн Хорооны эмхэтгэл, 2004-2016 он.

Харилцаа Холбооны Зохицуулах Хорооны 2014 оны тайланд монголд гар утас хэрэглэгчдийн тоо 3.0 саяд хүрч, тэдний 1.6 сая нь ухаалаг гар утас хэрэглэж, түүгээрээ интернэттэй холбогдож байгаа тухай тэмдэглэжээ. Монгол улс ухаалаг гар утасны хэрэглээгээр дэлхийн өндөр хөгжилтэй улс орнуудтай зэрэгцэн очсоныг харуулж байна (Хүснэгт 4).

Хүснэгт 4. Гар утас хэрэглэгчийн тоон үзүүлэлтийн харьцуулалт

	Хэрэглэгчийн тоо		100 мянган хүнд ноогдох гар утас	
	2000 он	2014 он	2000 он	2014 он
БНХАУ	85,260.000	1,286,093.000	6.66	92.27
Монгол Улс	154.000	3,027.243	6.45	105.06
ОХУ	3,263.200	221,030,353	2.22	155.14
АНУ	109,478,031	355,500.000	38.47	110.20

Эх сурвалж: Харилцаа Холбооны Зохицуулах Хорооны 2014 оны тайлан.

Цөөн хүн амтай ч том газар нутагтай манайх шиг оронд мэдээлэл холбооны сүлжээний хөгжил мэдээллийн тархалт харилцаа холбооны хөгжилд онцгой чухал үүрэгтэй. Ийнхүү гадаад, дотооддоо мэдээлэл шуурхай авах боломж бий болсон ч олон талын мэдээллийг шүүлтгүй авах, тархи угаалтад өртөх, ямар ч хяналт хамгаалалтгүйгээр нийгмийн ёс журамд харш нөлөөтэй зүйлд уруу татагдах нөхцөл бүрдээд байна.

3.6 Амьдарлын хэв маягийн өөрчлөлт

Хүмүүс эдийн засаг санхүү, мэдлэг боловсрол, үзэл санааны хувьд бусдаас хараат бус байж бие дааж амьдрах бололцоотой болохын хирээр тэдний амьдарлын хэв маяг, итгэл үнэмшилд язгуурын шинжтэй өөрчлөлт гарч байна. Зөвхөн өөрийгөө болгоод явдаг ганц бие гэрлэх насны залуучууд, бүсгүйчүүдийн тоо ихэслээ. Үүний дээр хот суурин газруудад гадны соёлын хүчтэй түрэлтийн нөлөөгөөр хүмүүс ахуй амьдрал, хэл яриа, үзэл бодолдоо барууны хэв маягаас хуулбарлан авах, даган дууриах нь элбэгшлээ. Энэ мэтээр монголчуудын амьдарлын хэв маяг буюу “амьдрах арга ухаан” ихээхэн өөр болж байна (ред. Б.Даш-Ёндон. 2008. х.188).

Ялангуяа хүмүүсийн амьдарлын хэв маяг хот хөдөөд харилцан адилгүй болж байна. Нүүдэлчний соёлтой зэрэгцэн үйлдвэржилт, хотжилтын үр дүнд “Нэг улс-хоёр соёл иргэншил” бий болсон. Харин сүүлийн жилүүдэд хотод оршин суух иргэдийн тоо тасралтгүй өссөөр хотшил давамгайлах хандлагатай байна (Хүснэгт 5). 2016 оны байдлаар монгол улсын нийт хүн амын 31.6 хувийг нүүдэлч малчид, үлдсэн 68.3 хувийг суурьшмал амьдарлаар хот суурин газар амьдарч байгаа иргэд бүрдүүлж байна (ҮСС, 2017).

Хүснэгт 5. Монгол улсын хүн амын тоо (хот/хөдөөгөөр)

	2013 он	2014 он	2015 он	2016 он
Бүгд	2,930,277	2,995,949	3,057,778	3,119,935
Хот	1,995,712	1,990,321	2,096,180	2,131,823
Хөдөө	934,565	1,005,628	961,598	988,112

Эх сурвалж: ҮСХ-ны мэдээлэл, 2017 он

Үндсэн хуулиар (1992, 2:16) Монгол улсын иргэн бүр өөрийн сонгосон газартаа амьдрах эрхтэй болсон. Аж үйлдвэрүүдийг хувьчилсны дараа ажилчны эгнээнээс малчин болж хотоос хөдөө рүү шилжих хөдөлгөөн ажиглагдаж байсан бол үүнтэй зэрэгцээд ажил хайж, амь зуулга хөөн хот суурин газар бараадсан дотоод шилжилт хөдөлгөөн эрчимтэй явагдаж байна. Үүнээс гадна монголоос гадаад улс руу, хөдөө орон нутгаас нийслэл, төвийн бүс рүү шилжих нь түгээмэл байна. Үр дүнд нь нийслэл, Дархан, Эрдэнэт зэрэг томоохон хотуудын хүн амын тоо эрс нэмэгдэж, амьдрах хэв маягаараа хотижсон, хотжоогүй гэж ялгарах оршин суугчидтай боллоо.

4. ҮНЭТ ЗҮЙЛИЙГ СУДЛАХ АРГАЗҮЙ

4.1 Үнэт зүйлийн судалгааны аргууд

“Үнэт зүйлс судлалын эцэг” хэмээн өргөмжлөгддөг М.Рокич америкийн нийгмийн үнэт зүйлсийг судласан. Түүний онол-аргазүйд тулгуурлан үнэт зүйлсийн судалгаа шинжилгээ эрчимтэй хөгжиж эдүгээ судалгааны хэд хэдэн аргачлал боловсорч гараад байна.

Өнөөдөр үнэт зүйлийг судлахад судалгааны дөрвөн гол аргачлалыг ашиглаж байна. Үүнд: а) Schwartz.S, Bilsky (1992) нарын боловсруулсан Schwartz's Value Survey; б) Geert Hofstede-ийн (1978) Соёлын онол; в) House нарын (2004) боловсруулсан GLOBE аргачлал; г) Inglehard нарын боловсруулсан World Value Survey WVS (1981) аргачлал юм. Хүснэгт 6-д эдгээр аргачлалыг аль салбар, чиглэл, түвшинд ашиглаж байгааг тоймлон харууллаа.

Хүснэгт 6. Үнэт зүйлийн судалгааны аргазүйн харьцуулалт

SVS (Schwartz.S, 1992)	СОЁЛЫН ОНОЛ (Hofstede, 1978)	GLOBE (House et al.2004)	WVS (Inglehard,1981)
<ul style="list-style-type: none">– Бизнесийн ёс зүй, олон улсын бизнес (Knafo et al.2011)– Хувь хүний үнэт зүйл зан үйлд нөлөөлөх (Bond&Chi 1997)– Корпорацийн нийгмийн хариуцлагын хандлага (Shafer et al.2007)– Байгаль орчинд хандах хандлага, институцид итгэх итгэл (Devos et al. 2002)– Ардчилал ба нийгмийн хандлага (Schwartz.S. 2006)	<ul style="list-style-type: none">– Байгал орчны хамгаалах ажлын гүйцэтгэл (Husted, 2005; Peng and Lin, 2009)– Бизнесийн ёс зүй ба авилга– Бие хүний ёс зүйн философи ба ёс зүйт хандлага (Forsyth et al.2008; Franke and Nadler, 2008)	<ul style="list-style-type: none">– 60 орны авилгын харьцуулсан судалгаа (Li et al. 2008; Martin et al. 2007; Parboteeah et al. 2005)– Байгууллагадаа чин сэтгэл зориулах байдал (Fischer & Mansell, 2009)	<ul style="list-style-type: none">– Модернизаци болон ардчиллын талаарх нийгмийн хандлага (Inglehart, Welzel 2005, 2010)– Бие хүний ёс суртахуун, үзэл баримтлалын үндэстэн хоорондын ялгаа (Forsyth et al. 2008)

Эх сурвалж: David A Ralston et al. 2011. “A Twenty-First Century Assessment of Values Across the Global Workforce”. Journal of Business Ethics, Vol. 104. No. 1. pp. 1-31.

Шварцийн үнэт зүйлийн SVS аргачлалыг энэхүү судалгаанд дараахь үндэслэлээр сонгон авч хэрэглэлээ. Үүнд:

Практик хэрэглээ талаас:

1. Үнэт зүйлийн утгат чанарын төвшинг судлахад аль ч нийгэм соёлын орчинд ашиглаж болохуйц, судалгааны универсаль аргагүйг боловсруулахыг Шварц зорьсон. Тэрээр өрнө бас дорнын соёлын үнэт зүйлийг судалж ирсэн аргачлалуудыг харьцуулж, тэдгээрийн нийтлэг болон ялгаатай талуудыг харгалзан SVS-Хоёр хэмжээст загварыг боловсруулсан. Ингэхдээ америкийн нийгмийн үнэт зүйлийг судласан М.Рокичийн аргачлалыг Дорно дахины ялангуяа Зүүн өмнөд Азийн орнуудын соёлын үнэт зүйлсийн өвөрмөц талуудыг тусгадаг Хятадын үнэт зүйлийн судалгааны аргачлал-Chinese Values Survey (CVS)-ийн 40 үзүүлэлтийг аргачлалдаа уялдуулан тусгасан.
2. Шварцийн үнэт зүйлийн SVS аргачлалаар 2011 онд Европын Холбооны 20 орон, 2008 онд 28 орон, 2004 онд 27 орон, 2006 онд 41 орон, 2007 онд 72 орон, 2007-2006 онд 34, 51 оронд, өөрөөр хэлбэл нэг улс орны хүрээнээс халин олон соёлын орчинд харьцуулсан судалгааг хийж байжээ. Ийнхүү энэ судалгааны шинжлэх ухаанч, найдвартай байдал олонтаа шалгагдсан байдаг.
3. Энэхүү аргачлалыг нийгэм соёлын өөр өөр орчин нөхцөл бүхий улс орнууд, улс үндэстэн, цаашлаад байгууллага, хувь хүний үнэт зүйлийг судлахад хэрэглэж иржээ.

Судалгааны аргазүй талаас:

1. Энэхүү аргачлал нь үнэт зүйлсийг харилцан шүтэлцээнд нь цогц байдлаар авч үздэг. Үүнийг хэрэглэх үед аль нэг дан ганц үнэт зүйлийг бусдаас нь ялгаж, тусгайлан авч үзэх арга байхгүй. Бүх үнэт зүйлийг нэг төвшинд жигд авч үзснээр хооронд нь харьцуулалт хийх, зонхилох нөлөөтэйг нь тодруулах зэрэгт их дөхөмтэй байдаг.
2. Хүн төрөлхтний хувьд нийтлэг гурван хэрэгцээ, тухайлбал: а) хүний амьдарлын хэрэглээ, биологийн хэрэгцээ; б) нийгмийн шинэ харилцаа, зохицуулалтад нийцэж амьдрах шаардлага; в) нийгмээрээ оршин байх буюу сайн сайхан аж төрөх хэрэгцээг ухамсарлахын хэрээр хүнд амьдарлын тодорхой хүсэл тэмүүлэл буй болж мотивацийн зорилго, эрмэлзлэл төрдөг гэсэн Шварц, Бильски (1992) нарын үзэл санаа нь бидний судалгаанд аргазүйн ач холбогдолтой байсан.

4.2 Үнэт зүйлийг судлах Шварцийн аргачлал

Хүн сонголт хийхдээ эш үндсээ болгодог, өөрийгөө болон бусдыг үнэлж дүгнэж, шүүн хэлэлцэхэд шалгуураа болгодог ойлголт, итгэл үнэмшлийг үнэт зүйл гэж М.Рокич (1973) тодорхойлсон. Үнэт зүйл бол нийгмийн тогтсон жишгийн дагуу амьдрах гэсэн, тухайн цаг үеийн эсвэл хэсэг зуурын нөхцөл байдлаар хязгаарлагдаагүй, хувь хүний тууштай чин хүсэл эрмэлзлэл

(мотиваци) юм (К. Клакхон, 1951; М.Рокич, 1973). Мөн хувь хүний итгэл үнэмшлийн системд голлох байр суурийг эзэлдэг амьдралдаа удирдлага болгосон үзэл баримтлал юм (М. Рокич, 1973).

Үнэт зүйл судлалын эцэг гэгдэх К.Клакхон, М.Рокич нарын дээрх үзэл санааг хөгжүүлэн Шварцийн өгсөн: 1) Чин хүсэл зорилго болон зан үйлийг илэрхийлж, 2) нөхцөл байдалд авталгүй, 3) зан үйл болон үйл явдлыг сонгох, үнэлж дүгнэхэд залж чиглүүлж, 4) харьцангуй ач холбогдлоороо эрэмбэлэгдэж байдаг, 5) үзэл баримтлал буюу итгэл үнэмшлийг үнэт зүйл (Ш.Шварц, 1992) гэсэн тодорхойлолтыг энэхүү судалгаандаа ажлын тулгуур ойлголт болголоо.

Бидний амьдралдаа итгэл үнэмшлээ болгож баримталдаг үнэт зүйлс тийм ч олон биш ажээ. М.Рокич 36 үнэт зүйлсийг тодорхойлсон, харин Шварц 56 үнэт зүйлсийг SVS загвартаа нэрлэж оруулсан байдаг. Үнэт зүйлс нь SVS загварт хоорондоо нарийн уялдаа холбоотойгоор байршдаг. Аль нэг үнэт зүйлийн дагуу хийх үйлдэл өөр нэг үнэт зүйлд чиглэсэн үйлдэлтэй сэтгэлзүй, практик, нийгмийн үр дагавраараа нийцтэй эсвэл зөрчилтэй байдаг. Жишээлбэл, хүлцэнгүй, даруулгатай гэсэн нийцтэй байдлыг илтгэх үйлдлүүд нь бие даасан, өөрийнхөөрөө зорилгоо сонгох гэсэн өөрөөрөө байх үйлдэлтэй зөрчилдөнө. Гэхдээ энэ хоёр үйлдлийн аль алин нь нийгмийн дэг журам сахих аюулгүй байдлыг хангахад чиглэж болох юм. Өөрийгөө бодох сэтгэлтэй хүн өөрийн байр сууриа бэхжүүлэхийн төлөө зүтгэдэг бол өрөөлийн төлөө сэтгэлээ чилээдэг хүн өөрийгөө гэхээс илүүтэй бусдын төлөө санаа тавина. Энэ мэтчилэн энэхүү загварт үнэт зүйлсийг тэдгээрийн хооронд илрэх зөрчилтэй атлаа нийцтэй, ижилсэх атлаа ондооших харилцаанд нь авч үздэг.

10 бүлэг үнэт зүйлсийн мотивацийн зорилго, тэдгээрийн динамик харилцаа, бүтцийг тойрогт континум байдлаар илэрхийлдэг (Зураг 2). Тойрогт зэрэгцээ байрших үнэт зүйлсийн мотивацийн зорилго ойролцоо, уялдаа холбоотой тул нэг ижил хандлагаар илэрхийлэгдэж, эсвэл нэг ижил үйлдлээр гүйцэлдүүлж болно. Харин тойрог дахь үнэт зүйлсийн байрлал зайтай эсвэл эсрэг болохын хирээр мотивацийн зорилго нь ялгаатай, бүүр харш болно. Ийм байдлаар өөрийн бодлоор байх, өдөөлт түлхэц, гедонизм, ололт амжилт, эрх мэдэл, аюулгүй байдал, нийцтэй байдал, уламжлал, өгөөмөр байдал, универсализм буюу бүх нийтийн төлөө гэх сэтгэл гэсэн арван бүлэг үнэт зүйлс (Хүснэгт 7) өөр хоорондоо динамик харилцаанд оршиж, системтэйгээр холбогдож байдаг.

Зэргэлдээ байрших үнэт зүйлсийн мотивацийн зорилгын нийтлэг байдлыг дараахь байдлаар тайлбарлаж болно. Үүнд:

- Эрх мэдэл ба амжилтын үнэт зүйлс аль алин нь нийгэмд давуу байр суурь эзлэх, хүндлэл хүлээх,
- Амжилт ба гедонизм хоёул өөрийгөө бодох, өөрийгөө хичээх,
- Гедонизм ба өдөөлт/түлхэцийн үнэт зүйлс ая тух, тааламжтай байдлыг хүсэмжлэх,

- Өдөөлт ба өөрийн бодлоор байх үнэт зүйлс өөрчлөлтөд нээлттэй байж, мэдлэг ур чадвараа хөгжүүлэх гэсэн дотоод мотивацийг илэрхийлэх,
- Өөрийн бодлоор байх ба бүх нийтийн сайн сайхны төлөө сэтгэл тавих үнэт зүйлс өөрийн бодлоор байх болон амьдарлын олон талт байдалд нийцэж байх,
- Бүх нийтийн сайн сайхны төлөө сэтгэл тавих ба өгөөмөр байдал гэсэн үнэт зүйлс өөрийн эрх ашиг сонирхлоо хойш тавин, бусдын төлөө санаа тавих,
- Өгөөмөр байдал ба уламжлал/ нийцтэй байдал нь өөрийн бүлэг, өөрийн талынхны эрх ашгийн төлөө зүтгэх,
- Уламжлал/нийцтэй байдал ба аюулгүй байдал нь дэг журам болон харилцаа холбооны нийцтэй байдлыг хэвээр хадгалах,
- Аюулгүй байдал ба эрх мэдэл нь нөөц болон харилцаа холбоог хянах замаар тодорхойгүй байдлын улмаас бий болох түгшүүр, стрессээс зайлсхийх санаа зорилгыг агуулж байдаг байна.

Зураг 2. Үнэт зүйлсийн континум

Эх сурвалж: Schwartz, S. H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. In M. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology*, Vol. 25 (pp. 1-65). Orlando, FL: Academic Press.

Хүснэгт 7. Үнэт зүйлсийн мотивацийн зорилго

Үнэт зүйлс	Үндсэн санаа
Өөрөөрөө байх	Бие даасан бодол, үйлдэл, өөртөө итгэлтэй байх, бүтээлч сэтгэлгээ, өөрийнхөөрөө зорилгоо сонгох (өөрийгөө хүндэтгэх, өөрийнхөөрөө зорилгоо сонгох, юмны учрыг олох сониуч зан, эрх чөлөөтэй байдал, бүтээлч байдал, бие даасан байдал)
Өдөөлт/ түлхэц	Сэтгэл хөдлөл, шинэлэг байдал, сорилт, авхаалж, хүсэл эрмэлзлэл (сэтгэл догдлом амьдрал, азаа сорих зоримог байдал, амьдарлын өөр өөр хэв маяг)
Гедонизм	Амьдарлын тав тух, сэтгэл ханамжтай байх (сэтгэл хангалуун байдал, амьдарлын цэнгэл жаргал)
Ололт амжилт	Нийгмийн шаардлагын дагуу мэдлэг чадвараа дайчлан нийгэмд хүлээн зөвшөөрөгдөх байдал (нөлөөтэй байдал, ухаалаг байдал, амбиц, амжилттай байдал, чадвар чадавхи)
Эрх мэдэл	Нийгэмд байр суурь нэр хүнд олж авах, хянах, удирдах хүсэл эрмэлзлэл (нийгэм дэх эрх мэдэл, байр суурь, эд баялаг, бусдыг удирдах эрх мэдэл, нийгэмд танигдсан байдал, олны өмнө нэр төрөө хамгаалах байдал)
Аюулгүй байдал	Аюулгүй байдал, зохицол, нийгэм дэх тогтвортой байдал (цэвэр нямбай байдал, үндэсний аюулгүй байдал, харилцан тустай байдал, нийгмийн дэг журам, гэр бүлийн амар жимэр байдал, холбоо хамаарлаа мэдрэх байдал, эрүүл мэнд)
Нийцтэй байдал	Бусдыг гомдоох үйлдэл, санаа бодлоо хязгаарлах, татах хүсэл эрмэлзлэл (ээлдэг дуулгавартай байдал, эцэг эх ахмад үеэ хүндлэх байдал, найрсаг байдал, хувийн сахилга бат)
Уламжлал	Хүндлэл, тогтсон дэг журмыг хүлээн зөвшөөрөх, дагах хүсэл эрмэлзлэл (хувь тавилантайгаа эвлэрэх байдал, сүсэг бишрэл, даруу төлөв байдал, уламжлалаа хүндэтгэх байдал, аядуу, дундыг барих байдал, ангид тусдаа байх байдал)
Өгөөмөр байдал	Ойр дотны хүмүүсийн сайн сайхан байдалд санаа тавих хүсэл эрмэлзлэл (тусч байдал, үнэнч байдал, уучлах сэтгэл, шударга зан, хариуцлагатай байдал, оюун санаа, чин үнэнч нөхөрлөл, хайр халамж, амьдарлын утга учир)
Бүхний төлөө гэх сэтгэл/ Universalism	Эх байгаль, хүн төрөлхтний амар амгалан байдлыг хадгалах хамгаалах (байгаль орчноо хайрлан хамгаалах, эх байгальтайгаа нэгдмэл байх, уужуу холч ухаан, гоо сайхны ертөнц, нийгмийн шударга ёс, мэргэн ухаан, эрх тэгш байдал, энх тайван, энх амгалан, дотоод сэтгэлийн амар амгалан)

Эх сурвалж: Schwartz, S. H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. In M. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology*, Vol. 25 (pp. 1-65). Orlando, FL: Academic Press.

Үнэт зүйлсийг нэгэн бүхэл тогтолцоо болгон авсан Шварц энэ загвар дээрээ агуулгаараа эсрэг тэсрэгийн харьцаатай гурван тэнхлэг үүсгэдэг бөгөөд эндээс тэнхлэгийн хоёр туйлын чухам аль нь давуу нөлөөтэй байгааг

харж болдог. Үүнд: Шварцийн загварын бүтэц дэх өөрийн бодлоор байх, өдөөлт гэсэн үнэт зүйл нь нөгөө талын аюулгүй байдал, нийцтэй байдал, уламжлал гэсэн үнэт зүйлтэй эсрэгцсэн харилцаанд орж “өөрчлөлтөд нээлттэй”, “хуучнаа баримтлах, хадгалах” гэсэн хоёр туйлт тэнхлэгийг үүсгэж байна. Бүх нийтийн төлөө сэтгэл тавих, өгөөмөр байдал гэсэн үнэт зүйлүүд, эрх мэдэл, амжилт гэсэн үнэт зүйлүүдтэй эсрэгцсэн харилцаандаа “өөрийгөө бодох”, “өөрийгөө огоорох” гэсэн хоёр туйлт тэнхлэгийг үүсгэнэ. Түүнчлэн үнэт зүйлсийг байрлуулсан тойргийн босоо тэнхлэгийн баруун зүүн хоёр тал нь “хамтач”, “хувьч” гэсэн хоёр утгыг авч бас болно. Гэхдээ энэ тэнхлэгийн хувьд судлаачид өөр өөр байр суурь илэрхийлдэг болохыг тэмдэглэж байна.

4.3 Судалгааны таамаглал

Хувь хүн, нийгмийн бүлэг, улс үндэстний үнэт зүйлс хоорондоо харилцан уялдаатай, шүтэлцээтэй байдаг. Тэгэхээр хувь хүний үнэт зүйлийг судлан шинжилж, энэ судалгааны үр дүнгээр дамжуулан монголчуудын, өнөөгийн монголын нийгмийн үнэт зүйлийг ерөнхий төлвийг судлан илрүүлэх боломжтой тул тус судалгаа нь индуктив аргаар түшиглэсэн болно.

Эдүгээ цагийн монголын амьдрал, орчин нөхцлийн хувьсал өөрчлөлтийг хүмүүс хэрхэн ухамсарлан ойлгож, зохист итгэл үнэмшлийг өөртөө төлөвшүүлж байгааг Шварцийн аргачлалаар хэмжиж үзвэл дараахь ерөнхий төлөв харагдана гэж урьдчилан таамаглаж байна.

Таамаглал 1:

Өнөөгийн монголчууд итгэл үнэмшил үнэт зүйлсээрээ өөр хоорондоо ялгарч байна. Ялангуяа монголын нийгэмд хуучин болон шинэ үеийн; ахмад болон залуу үеийн; хөдөө болон хотын; баян ба ядуу амьдарлын ялгааны улмаас хүмүүсийн амьдралдаа чиг баримжаа болгодог үнэт зүйлс нь ялгаатай байгаа.

Таамаглал 2:

Ардчиллын он жилүүдэд хувь хүний эрх, эрх чөлөөг тунхагласан либераль үзэл санаа түгэн дэлгэрч монголчуудын үнэт зүйлийг тодорхойлох хандлагатай болсон. Ялангуяа залуу үеийнхэн, хот суурин газрын оршин суугчдад либераль үзэл баримтлал, итгэл үнэмшилд нийцсэн өөрийгөө бодох үнэт зүйлс давамгайлж байгаа.

Таамаглал 3:

Монголчуудын хувьд нийгмийн үзэл санааны нэгдмэл байдлыг хангах учиртай нийтлэг үнэт зүйлс, тэдгээрийн дотоод тэнцвэрт байдал хараахан бүрэлдэн тогтоогүйн улмаас туйлшрал, ялгарал хүчтэй илэрч байна.

4.4 Түүвэр

Монгол улсын 21 аймаг, нийслэл хотод 1200 гаруй асуулгын хуудас тарааж, санамсаргүй түүврийн аргаар 1080 орчим хүнээс хариулт цуглуулсан. Үүнээс асуулгад бүрэн, хариуцлагатай хариулсан 797 оролцогчийн хариултыг сонгон авч боловсруулалт хийлээ. Баянхонгор (2), Говьсүмбэр (5) аймгуудаас хамгийн цөөн хүн хамрагдсан. Эдгээр оролцогчийн 359 (45%) нь эрэгтэй, 426 (53.5%) нь эмэгтэй байлаа. Түүврийн хүн амзүйн мэдээлэлд судалгаанд оролцогчдын дунд эрэгтэйчүүдийн эзлэх хувь, дундаж нас, боловсролын түвшин, хөдөлмөр эрхлэлт, өрхийн сарын орлогын дундаж зэргийг хүснэгтээр харуулав (Хүснэгт 8).

Судалгаанд хариулт өгсөн хүмүүсийн дундаж нас 38.3 (SD=13.93). Эрэгтэй оролцогчдын дундаж нас 39.04 (SD=14.05) байсан бол, эмэгтэй нь 38.22 (SD=13.89) байлаа. Судалгаанд оролцсон эрчүүд нь эмэгтэйчүүдээс насаар ахмад $t(df=765)=-.806$, $p=.673$ байна.

Улаанбаатар хотоос судалгаанд оролцсон хүмүүсийн дийлэнх нь дээд боловсролтой бөгөөд хөдөө орон нутгаас оролцсон хүмүүсээс боловсролын төвшингээр өндөр байна. Бусад орон нутагтай харьцуулбал Булган, Дорнод, Завхан, Өмнөговь, Ховдын оролцогчдын дунд бүрэн дунд, тусгай мэргэжлийн боловсролтой иргэд түлхүү хамрагджээ.

Судалгаанд төрийн албан хаагч 278 (34.8%), хувиараа хөдөлмөр эрхлэгч 146 (18.31%), бизнес эрхлэгч 56 (7.026%), оюутан 123 (15.43%), тэтгэвэрт суугаа 93 (11.66%), гэртээ суугаа 83 (10.41%), групптэй 7 (0.87%) иргэд хариулт өгсөн байна. Хөдөлмөр эрхлэлтийн байдал, аль салбарт ажил хөдөлмөр эрхэлж байгаа нь хүмүүсийн итгэл үнэмшилд хэр нөлөөтэй байдгийг судлахын тулд дээрх 7 бүлэгт оролцогчдыг хуваан авч үзлээ.

Орлогын хувьд судалгаанд оролцогчдын дийлэнх нь 500.000₮-1.500.000₮ ийн өрхийн сарын орлоготой байна. Амьжиргааны баталгаажих түвшинг 240,000 төгрөг, өрхийн сарын дундаж орлого 945,118 төгрөг гэж Үндэсний Статистикийн төвөөс гаргасан статистик мэдээллийг эш үндэс болговол тус судалгаанд амьжиргааны дундаж төвшний өрхийн гишүүд зонхилж оролцжээ.

Хүснэгт 8. Түүврийн хүн амзүйн мэдээлэл

	Нийт	Хүйс (эр %)	Нас	Боловсрол	Хөдөлмөр эрхлэлт	Өрхийн орлого
Улаанбаатар	359	45,7	37.4	3.1	2.64	3.1
Архангай	32	51,5	41.1	2.5	3.84	2.9
Баян-Өлгий	22	66.7	43.7	2.5	2.68	2.6
Баянхонгор	2	33.3	19.5	4	2	3.6
Булган	7	28.6	21.7	1.7	4	1.8
Говь-Алтай	14	50	37.06	2.3	2.64	3
Говь-Сүмбэр	5	20	26.8	2.4	3.4	5.3
Дархан-Уул	16	52.9	48.8	2.7	2.63	2
Дорнод	40	41.5	43.8	1.9	3.38	2.3
Дорноговь	10	60	32.5	2.2	2.5	2.6
Дундговь	13	14.3	36.3	2.4	3.31	2.9
Завхан	13	47.1	41	1.6	4.67	3.9
Орхон	9	11.1	39.3	2.7	3.89	2.7
Өвөрхангай	21	27.3	39.9	2	3.33	2.8
Өмнөговь	10	40	31.5	1.3	3.8	3
Сэлэнгэ	30	53.1	40.2	2.5	2.93	2
Төв	18	52.6	37	1.9	4	3.2
Увс	29	38.9	44.9	2.02	4.46	2.6
Ховд	16	56.3	29.06	1.7	4.44	2.9
Хөвсгөл	32	48.6	38.02	2.25	3.19	3.6
Хэнтий	48	47.1	45.5	2.23	3.5	2.3
Сүхбаатар	50	43.4	40.1	2.1	3.14	2.9
Нийт	796	45.0	38.3			

Тайлбар:

1	Бүрэн дунд боловсрол	1	250.0-500.0₮	1	Төрийн алба
2	Тусгай мэргэжлийн боловсрол	2	501.0-1.000.0₮	2	Хувиараа хөдөлмөр эрхлэгч
3	Дээд боловсрол	3	1.000.0-1.500.0₮	3	Бизнес эрхлэгч
4	Дипломын дараахь боловсрол
(магистр, доктор)	4	1.501.0-2.000.0₮	4	Оюутан
		5	2.001.0-2.500.0₮	5	Тэтгэвэрт
		6	2.501.0- 3.000.0₮	6	Группт
		7	3.000.000₮ <	7	Гэртээ суугаа

4.5 Хэмжилт

Судалгаанд оролцсон бүх хүн Шварцийн үнэт зүйлийн SVS аргачлалын дагуу боловсруулсан 56 асуулттай асуулгын хуудсыг бөглөсөн. Асуулгын эхэнд асуулгад хэрхэн хариулах талаарх зааварчилгааг оруулсан болно. Судалгаанд оролцогчид “Амьдралдаа чиг баримжаа болгодог таны итгэл үнэмшил юу вэ?” гэдэг асуултад үнэт зүйл нэг бүрийн хувьд **5-аас -1** ийн хооронд хариултын 7 онооноос сонгож хариуллаа. Ингэхдээ **5= онц чухал, 4= маш чухал, 3=чухал, 2= бага зэрэг чухал, 1=чухал бус, 0=мэдэхгүй, -1= таны итгэл үнэмшилд огт нийцэхгүй** гэсэн утгыг илэрхийлж үнэлгээ өгч эрэмбэллээ.

4.6 Статистик шинжилгээний аргууд

Үнэт зүйлийн бүх үзүүлэлтээр дундажийг (Mean analysis) хэмжиж тэдгээрийн найдвартай байдлын түвшинг (Cronbach a) тодорхойлсон болно. Шварцийн үнэт зүйлийн загварт мотивацийн зорилгоор нь үнэт зүйлсийг арван багцад хувааж авч үздэг. Энэ явцад тухайн багцдаа нэгж үнэт зүйлийн үзүүлэх хүч нөлөөг харах боломжгүй тул 56 үнэт зүйл тус бүрийн дундажийн харьцуулалтыг хийлээ.

Судалгаанд амьдрах орон нутаг, хүйсээр нь үнэт зүйлийн ялгааг тогтоох харьцуулсан шинжилгээг хийхдээ T-Test Analysis, Mann Whitley test, Kruskal Wallis test зэрэг шинжилгээний аргуудыг ашиглалаа. Орлого, хөдөлмөр эрхлэлт, боловсролын түвшин үнэт зүйлст хэрхэн нөлөөлж байгааг судлахдаа Multivariate Data Analysis, Kruskal Wallis test аргуудыг хэрэглэлээ. Үнэт зүйлсийн хоорондын харилцан хамаарлыг тодорхойлох, улмаар ерөнхий төлвийг гаргах зорилгоор *Correlation Analysis* хийж улмаар *Explanatory Factor Analysis, Confirmatory Factor Analysis* шинжилгээг хийв

4.7 Судалгааны үйл явц

Судалгааны үр дүнд тодорхой нөлөө үзүүлсэн байж болох зохион байгуулалттай холбоотой дараахь зүйлүүдийг онцлон тэмдэглэж байна. Үүнд:

А. Өгөгдөл цуглуулах талаар:

1. Судалгааны өгөгдлийг цуглуулахдаа Монгол Улсын Их хурлын Тамгын газраас 2017 оны 4 дүгээр сарын 29, 30 ний өдрүүдэд Улаанбаатар хотноо зохион байгуулсан “Монгол Улсын Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах асуудлаар Анхдугаар зөвлөлдөх санал асуулга” арга хэмжээнд 21 аймгаас ирж оролцсон 300 гаруй хүнээс хариулт авлаа. Үндэсний Статистикийн Хорооноос санамсаргүй түүврийн аргаар тус арга хэмжээний оролцогчдыг хоёр шатлалтайгаар сонгон авсан байсан. Эдгээр хүмүүсээс судалгааны анкетад хариулт авсан явдал нь бидний судалгааны түүврийн чанарт ихээхэн нөлөөтэй байлаа.
2. Төрийн Албаны Зөвлөлийн шууд дэмжлэгтэйгээр 21 аймгийн төрийн

захиргааны байгууллага болон Эрүүл мэндийн яам, Барилга хот байгуулалтын яам, Эрчим хүчний яам, Авто тээврийн Үндэсний төвийн албан хаагчдаас өгөгдөл цуглууллаа. Санамсаргүй байдлаар түүврийг бүрдүүлсэн хэдий ч албан тушаал, ажилласан жил, боловсролын түвшингийн хувьд тэнцвэртэй байдлыг хангахуйц оролцогчдыг сонгон хариулт авсан болно.

3. Улаанбаатар хотын Сүхбаатар дүүрэгт байрлах 100 айл орчмын худалдааны төв, Сонгино Хайрхан дүүрэгт байрлах Хархорин зах дээр бизнес эрхэлдэг 100 гаруй хүнийг судалгаанд хамруулсан.
4. Улаанбаатар хотын Хан-Уул дүүргийн гэр хороололд оршин суудаг ахмад настан, тэтгэврийн насны ахмадуудыг судалгаанд хамруулсан болно.
5. ГМИТ, МУИС, ХААИС-ийн 150 орчим 1-3 дугаар курсын оюутан залуус, цөөн тооны багш нарыг судалгаанд хамруулж хариултыг авсан.
6. Удирдлагын академид богино хугацааны сургалтад аймаг сумдаас 2017 оны 4-5 дугаар сард ирж суралцсан албан хаагчдыг судалгаанд оролцууллаа.

Б. Судалгааны боловсруулалтын талаар

Хүснэгт 1, Хүснэгт 2-ийн дагуу судалгааны ажлын явцыг УА-ын Эрдмийн Зөвлөл, олон улсын судлаачдын багаар хэлэлцүүлж аргазүй, судалгааны үр дүнгийн боловсруулалтад санал, шүүмжийг авч судалгааны ажлын үр дүнг боловсруулахад харгалзан үзсэн болно.

5. СУДАЛГААНЫ ҮР ДҮН

5.1 Үнэт зүйлийн үнэлгээний дундажийн шинжилгээ

10 багц үнэт зүйлийн үнэлгээний дундаж, стандарт хазайлт, найдвартай түвшний коэффициентийг Хүснэгт 9-д харууллаа. Судалгаанд хариулсан хүмүүсийн дийлэнх нь нийцтэй байдлын үнэт зүйл ($M=4.33$), аюулгүй байдлын үнэт зүйл ($M=4.29$), универсализм буюу бүхний төлөө сэтгэл тавих үнэт зүйлс ($M=4.25$) хамгийн өндөр үнэлж, энэ гурван үнэт зүйлийг амьдралдаа баримталдаг маш чухал итгэл үнэмшлээ болгодог гэжээ.

Хүснэгт 9. Үнэт зүйлсийн хариултын дундаж

		N	Mean	Std. D	Алфа
1	Универсализм (УН)	572	4.25	0.66	0.89
2	Өгөөмөр (ӨГ)	541	4.18	0.65	0.84
3	Нийцтэй байдал (НБ)	602	4.33	0.73	0.87
4	Уламжлал (УЛ)	562	3.21	1.01	0.81
5	Аюулгүй байдал (АБ)	572	4.29	0.70	0.87
6	Эрх мэдэл (ЭМ)	594	3.37	0.97	0.78
7	Амжилт (АМ)	577	3.89	0.76	0.77
8	Гедонизм (ГЕ)	614	4.07	0.91	0.56
9	Өдөөлт (ӨД)	580	3.30	1.01	0.71
10	Өөрөөрөө байх (ӨБ)	581	4.19	0.68	0.84

$a > 0.70$ хүлээж авах

$0.69 > a > 0.60$ тайлбар судалгаанд авч болох

$a < 0.59$ хүлээж авахгүй

Социологийн судалгаанд найдвартай байдлын үнэлгээ хийхэд (reliability test) Cronbach алфа нь $a > 0.70$ байгаа тохиолдолд тайлбарыг судалгаанд хүлээж авах, $0.69 > a > 0.60$ бол тайлбарыг судалгаанд авч болох, $a < 0.59$ бага тохиолдолд хүлээж авахгүй байх үндэслэлтэй. Хүснэгт 9-ээс найдвартай байдлын төвшинг харвал, есөн үнэт зүйлийн альфа нь 0.71-ээс 0.89-ын хооронд байна. Харин гедонизм үнэт зүйл $a = 0.51$ байгаа нь судалгааны үр дүнг хүлээж авах төвшингээс доогуур гарчээ. Тэгэхээр гедонизмоос бусад есөн үнэт зүйлийн тайлбарыг судалгаанд авч байна.

Дундажийн дүнг үнэт зүйлсийн хоёр хэмжээст тэнхлэгийн дагууд харвал (Зураг 3), өгөөмөр, нийцтэй байдал, бүх нийтийн сайн сайхны төлөө сэтгэл тавих үнэт зүйлсийн дундажийн үзүүлэлт илүүтэй жин дарж, тодруулбал өөрийгөө огоорох мотивацийн зорилго санаа бүхий үнэт зүйлс өөрийгөө бодох байдлаас арай илүү ач холбогдолтой гэж дүгнэгджээ. Харин өөрчлөлтөд нээлттэй байх - хуучнаа баримтлах, хадгалах гэсэн хэмжээсийн хувьд үнэт зүйлсийн дундажийн дүн харьцангуй тэнцвэртэй байна. Энэ нь өөрчлөлт, шинэчлэлтийн төлөө байх, шинийг хүлээн авах талаарх мөн өнөөгийн байгаагаа хэвээр хадгалах гэсэн итгэл сэтгэл адил жигд байгааг харуулж байна. Хамтач, хувьч гэсэн тэнхлэгийн тухайд хамтач тал нь илүү өндөр үнэлэгджээ. Гэхдээ нарийвчилсан шинжилгээгээр хийсэн илүү гүнзгий дүгнэлтийг хойно авч үзэх болно.

Зураг 3. Үнэт зүйлсийн дундаж

Үнэт зүйл нэг бүрийн үнэлгээний харьцуулалт. 10 үнэт зүйлийн дундажийн үнэлгээ нь 56 нэгж үнэт зүйл бүрийн хүч нөлөөг бүрэн илтгэхгүй тул судалгаанд оролцогчдын хариултад аль үнэт зүйл онцгой чухал, чухал гэж үнэлэгдэж, аль нь чухал бусад тооцогдож байгааг ялгах шаардлагатай юм (Хүснэгт 10). Судалгаанд оролцсон 797 хүнээс SVS загварын 56 үзүүлэлтээс сэтгэл хангалуун байдал (655 хүн), эцэг эх ахмад үеэ хүндлэх (652 хүн), эрүүл мэнд (622 хүн), үнэнч байдал (597 хүн), байгаль орчноо хамгаалах (595 хүн), шударга зан (591 хүн), ухаалаг байдал (560 хүн), мэдлэг чадвар (560 хүн) онцгой чухал

гэж үнэлсэн байна. Энэ бүгд аюулгүй байдал, уламжлал, өгөөмөр байдал, бүх нийтийн сайн сайхны төлөө сэтгэл тавих үнэт зүйлст хамаарч байгаа юм.

Хамгийн олон хүн аль үнэт зүйлийг чухал бус гэж үзсэн бэ гэдгийг харьцуулан авч үзлээ. Ангид тусдаа байх (162 хүн), хувь тавилантайгаа эвлэрэх байдал (108 хүн), амьдарлын утга учир (143 хүн), сүсэг бишрэл (98 хүн), бусдыг удирдах эрх мэдэл (92 хүн), эд баялаг (66 хүн) амьдралд нь чухал биш гэж үнэлжээ.

- Эрх мэдлийн үнэт зүйлийн бүлэгт нийгэмд бусдаас давуу байр суурь эзлэх, олны өмнө нэр бүтэн байх нь эд баялагтай байх, эрх мэдэлтэй байхаас илүү чухал гэж олон хүн хариулжээ. Нийт 579 хүн эд баялгийг чухалд (263 хүн онцгой чухал, 316 хүн чухал) үзсэн бол, харин 66 хүн чухал бус гэж тооцжээ. Энэ дүн өнөөгийн амьдарлын өнгө төрхийг илэрхийлэх хөрөнгө чинээний талаар нийгэмд эрс ялгаатай байр суурь байгааг харуулах тул цаашид тодруулан судлах хэрэгцээ байна.
- Өөрөөрөө байх үнэт зүйлсийг дотор нь оюун санаа, үзэл бодлоороо өөрийнхөөрөө байх эсвэл өөрийнхөөрөө үйлдэх гэж ялгаж үзвэл эдгээрийн аль алин нь адил тэнцүү чухалд тооцогдсон байна (Хүснэгт 10). Гэхдээ эрх чөлөөт байдал, юмны учрыг олох сониуч зан арай доогуур үнэлэгдсэн байна.
- Өгөөмөр байдлын үнэт зүйлсийн дунд (шударга, үнэнч, хайр халамж, хариуцлагатай байдал, тусч байдал зэрэг) бусдын төлөө сэтгэл зориулах, санаа тавих байдлыг илтгэсэн үнэт зүйлс илүү өндөр үнэлэгджээ.
- Уламжлалын үнэт зүйлст нийт 6 үнэт зүйл хамрагдана. Үүнээс хамгийн өндөр үнэлэгдсэн нь уламжлалаа хүндлэх үнэт зүйл (500 хүн) юм. Гэтэл нийгмийн оюун санаа, нийгмийн харилцааны хэм хэмжээний хүрээнд хуучнаа хадгалан хамгаалах гэсэн уламжлалын цаад мөн чанарыг илэрхийлж байдаг сүсэг бишрэл, хувь тавилантайгаа эвлэрэх зэрэг үнэт зүйлсийг тун цөөн хүн онцгой чухал, чухал гэж олон хүн чухал биш үнэлсэн нь судлаачдын анхаарлыг татаж байна. Ялангуяа ангид тусдаа байх нь чухал бишээ гэж олон хүн дүгнэжээ.
- Нийцтэй байдлын үнэт зүйлсийн хувьд хүмүүс нийгэмд тогтсон ойлголт, дэг жаягт зохицож, түүнийг дуулгавартайгаар дагаж мөрдөхөөс илүүтэй ахмадаа хүндэлж, олонтой эелдэг байж, хувийн сахилга батыг хичээж байх нь илүү чухал гэж үзсэн байна.
- Универсализм буюу бүх нийтийн төлөөх гэх (универсализм) үнэт зүйлсийг дотор нь бусдын төлөө сэтгэл тавих, байгаль дэлхийн төлөө сэтгэл тавих, хүлээцтэй тэвчээртэй байх гэж гурав хувааж, хариултуудыг нь харьцуулбал эдгээрийн хооронд онцын ялгаа алга.

Хүснэгт 10. Үнэт зүйл нэг бүрийн үнэлгээний харьцуулалт

Үнэт зүйлс	Тоо	Онцгой чухал (5, 4)	Чухал (3,2)	Чухал бус (1, 0, -1)
Эрх мэдэл				
Нийгэм дэх эрх мэдэл, байр суурь	674	382	238	54
Эд баялаг	645	263	316	66
Бусдыг удирдах эрх мэдэл	634	241	301	92
Нийгэмд танигдсан байдал	645	302	277	66
Олны өмнө нэр төрөө хамгаалах байдал	686	461	194	31
Амжилт				
Нөлөөтэй байдал	635	371	235	29
Ухаалаг байдал	677	564	105	8
Амбиц /хувийн тэмүүлэл	621	317	253	51
Амжилттай байдал	639	459	170	11
Чадвар чадавх	670	549	110	11
Гедонизм				
Сэтгэл хангалуун байдал	753	655	89	9
Амьдарлын цэнгэл жаргал	631	393	203	35
Өдөөлт				
Сэтгэл догдлом амьдрал	651	353	264	34
Азаа үзэх зоримог байдал	634	282	301	51
Амьдралын өөр өөр хэв маяг	674	320	290	64
Өөрөөрөө байх				
Өөрийгөө хүндэтгэх байдал	656	547	99	10
Өөрийнхөөрөө зорилгоо сонгох байдал	648	532	107	9
Юмны учрыг олох сониуч зан	622	403	202	17
Эрх чөлөөтэй байдал	645	508	131	6
Бүтээлч байдал	643	522	118	3
Бие даасан байдал	669	551	114	4
Бүх нийтийн сайн сайхны төлөө гэх сэтгэл				
Байгаль орчноо хамгаалах байдал	676	595	80	1
Эх байгалтайгаа нэгдмэл гэх үзэл	622	498	115	9
Уужуу, холч ухаан	627	512	109	6
Гоо сайхны ертөнц	602	378	206	18
Нийгмийн шударга ёс	658	560	90	8
Мэргэн ухаан	617	477	135	5
Эрх тэгш байдал	631	527	91	13
Энх тайван	629	540	81	8
Дотоод сэтгэлийн амар амгалан	643	525	105	13

Өгөөмөр байдал					3
Тусч байдал	664	561	103		3
Үнэнч байдал	664	597	64		1
Уучлах сэтгэл	636	509	124		2
Шударга зан	662	591	70		10
Хариуцлагатай байдал	646	575	69		4
Оюун санааны амьдрал	603	464	129		3
Чин үнэнч нөхөрлөл	625	516	105		143
Хайр халамж	639	546	90		
Амьдарлын утга учир	613	279	191		
Уламжлал					
Хувь тавилантайгаа эвлэрэх байдал	639	279	252		108
Сүсэг бишрэл	629	251	280		98
Даруу төлөв байдал	666	422	218		26
Уламжлалаа хүндлэх	675	500	163		12
Дундыг барих	607	251	269		87
Ангид тусдаа байх	602	203	237		162
Нийцтэй байдал					
Дуулгавартай байх	652	510	136		6
Эцэг эхээ хүндлэх байдал	712	652	56		4
Эелдэг найрсаг	639	534	98		7
Хувийн сахилга	644	560	81		3
Аюулгүй байдал					
Цэвэр нямбай байдал	659	541	111		7
Үндэсний аюулгүй байдал	646	554	81		11
Харилцан тустай байдал	612	470	129		13
Нийгмийн дэг журам	634	517	106		11
Гэр бүлийн амар жимэр байдал	675	590	79		6
Холбоо хамаарлаа мэдрэх байдал	607	418	164		25
Эрүүл мэнд	683	622	53		8

5.2 Гадаад орнуудын дундажтай харьцуулсан байдал

Шварцийн аргачлал, үнэт зүйлийн арван үзүүлэлтээр таван тивийн 50 орныг хамран 2011 онд хийгдсэн судалгааны дүнг монголын дүнтэй харьцуулж үзлээ. Ингэхдээ хөгжлийн түүхээрээ ижил төстэй (Болгар, Куба, ОХУ, Вьетнам), хөрш зэргэлдээ (ОХУ, БНХАУ), нэг бүс нутгийн (БНХАУ, БНСУ), хамтын ажиллагаа ихтэй (Герман, Турк, БНСУ) 8 орны дүнг сонгон авч тус судалгааны дундаж дүнтэй жишлээ (Хүснэгт 11). Бусадтай жишиж байж өөрсдийгөө таниж мэдэх нь сонирхолтой агаад чухал. Энэхүү хоёр судалгааны үр дүнд тулгуурласан тайлбар нь хожмын шинжилгээ, эрэл хайгуулын явцад цаашид илүү тодорхой, учир зүйн шалтгаант харилцаа холбоог тайлахуйц болно гэдэгт найдаж байна.

Хүснэгт 11. Судалгааны дүнг бусад орны дундажтай харьцуулсан байдал

Үнэт зүйлс	Монгол	Болгар	Куба	Орос	Герман	Турк	БНХАУ	БНСУ	БНСВУ
Универсализм	4.25	0.34	-0.7	0.06	0.04	-0.73	0.3	0.24	-0.15
Өгөөмөр	4.18	-0.07	-0.89	-0.06	-0.64	-1.07	-0.12	-0.21	-0.7
Нийцтэй	4.33	0.67	0.41	-0.32	0.23	-0.89	0.32	0.34	-0.64
Уламжлал	3.21	0.26	-0.42	0.21	0.27	-0.64	0.73	-0.02	-0.24
Аюулгүй байдал	4.29	0.07	-0.22	-0.76	-0.09	-1.28	-0.17	-0.13	-0.61
Эрхмэдэл	3.37	0.36	1.18	-0.53	0.32	-0.7	0.22	0.38	-0.57
Амжилт	3.89	-0.35	-0.43	-0.45	-0.59	-1.14	-0.39	-0.18	-0.79
Гедонизм	4.07	0.06	-0.68	0.18	-0.38	0.05	0.21	-0.64	0.28
Өдөөлт	3.30	0.18	-0.3	-0.32	-0.13	-0.95	0.02	0.01	0.02
Өөрөөрөө байх	4.19	-0.13	-0.62	-0.55	-0.56	-0.97	0.12	-0.17	-0.11

Тайлбар: Энэхүү харьцуулалтыг David A Ralston et al. 2011. "A Twenty-First Century Assessment of Values Across the Global Workforce". *Journal of Business Ethics*, Vol. 104. No. 1. pp. 1-31 бүтээлд тусгагдсан судалгааны үр дүнд тулгуурлан хийв.

Харьцуулалтын үр дүнгээс дараахь сонирхолтой дүгнэлтийг хийж байна. Үүнд:

1. Монголд өгөөмөр байдлын үнэт зүйлсийн үнэлгээ дээрх 8 орны дундажаас доогуур байна. Өгөөмөр байдлын үнэт зүйлс буюу ойр дотны хүмүүсээ сайн сайхан байлгахын төлөө санаа тавих, хайрлах, халамжлах, туслаж дэмжих, үнэнч шударга байж, хариуцлага хүлээх талаар Монголын судалгаанд оролцогчид бусдаас арай дулимаг үнэлгээ өгчээ.
2. Амжилтын үнэт зүйлс сонгож авсан 8 орны дундажаас мөн л доогуур үнэлэгдсэн байна. Мэдлэг чадвартай, хүсэлтэмүүлэлтэй байж, нийгмийн стандарт шаардлагыг хангаж амжилт гаргах, нийгэмд нөлөөтэй байх гэсэн мотивацийн зорилго тэмүүлэл бусадтай харьцуулбал сул байна.
3. Аюулгүй байдлын үнэт зүйлийн үнэлгээний дундаж дүн Болгараас бусад 7 орныхоос доогуур байна. Өөрөөрөө байх үнэт зүйлд өгсөн монголчуудын үнэлгээ дийлэнх орныхоос нь мөн л доогуур байна.
4. Бүх нийтийн сайн сайхны төлөө сэтгэл тавих (Универсализм) үнэт зүйлсийн үнэлгээний дундаж дүн Болгар, Герман, ОХУ, БНХАУ, БНСУ-ынхээс өндөр, харин Турк, Вьетнам, Куба зэрэг орныхоос доогуур байна.
5. Харин эрх мэдэл, гедонизмын үнэт зүйлсийн дундаж үнэлгээ манай судалгаанд илүү өндөр гарчээ. Өөрөөр хэлбэл монголчууд эрх мэдэл,

ая тав тух, цэнгэл жаргалыг бусдаас илүү эрхэмлэдэг гэж дүгнэхээр байна.

5.3 Нийслэл, орон нутгийн иргэдийн үнэт зүйлсийн харьцуулалт

Нийслэл болон орон нутгаас судалгаанд хариулсан дүнгээс нэгдүгээрт, амьдарч байгаа орчин нөхцлөөс хамааран хүмүүсийн үнэт зүйлсийн системд ялгаа байна уу, хоёрдугаарт орон нутгаас судалгаанд оролцогчдын хариулт зөрүүтэй байна уу гэдгийг харьцуулан үзлээ.

Хүснэгт 12. Үнэт зүйлсийн харьцуулалт (нийслэл, орон нутаг)

Үнэт зүйлс	Mean Rank Нийслэл	Mean Rank Орон нутаг	U	Z	P-value
Универсализм	269.16	290.96	36013.5	-1.601	.109
Өгөөмөр	265.19	275.65	35030.0	-.781	.435
Нийцтэй	277.36	324.09	38123.5	-3.386	.001
Уламжлал	263.29	298.95	34454.0	-2.607	.009
Аюулгүй байдал	288.77	283.26	39967.0	-.403	.687
Эрх мэдэл	283.35	311.27	39952.0	-1.988	.047
Амжилт	274.26	302.94	37341.5	-2.076	.038
Гедонизм	308.12	305.92	46613.5	-.157	.875
Өдөөлт	283.25	296.72	39955.0	-.975	.330
Өөрөөрөө байх	278.41	302.76	38518.5	-1.758	.079

1. Хөдөө орон нутаг, нийслэл хотод оршин суух хүмүүсийн үнэт зүйлийн системд ижил болон ялгаатай талууд байна. Нийслэл болон орон нутгаас судалгаанд оролцсон хүмүүсийн универсализм, өгөөмөр байдал, аюулгүй байдал, гедонизм, өдөөлт зэрэг үнэт зүйлсийн талаар өгсөн үнэлгээ нь хоорондоо онцын ялгаагүй байна. Хаана амьдарч байгаагаас үл хамааран монголчууд эдгээр үнэт зүйлсийн талаар адил байр суурьтай байна (Хүснэгт 12).
2. Харин нийцтэй байдал, уламжлалын үнэт зүйлсийн талаарх нийслэл болон орон нутагт амьдрах иргэдийн байр суурь ихээхэн ялгаатай байна. Тухайлбал, хөдөө орон нутгийнхан олны жишгээр, нийцтэй байхыг амьдралд чухал гэж хотынхноос илүүтэй бодож хичээдэг байна. Нийслэл хотынхныг бодвол хөдөөд ёс уламжлалаа дээдлэх сэтгэл илүү хүчтэй байна (Хүснэгт 12).
3. Хөдөө орон нутагт амьдарч байгаа хүмүүс эрх мэдэл, амжилт, өөрөөрөө байх үнэт зүйлийг эрхэмлэх байдлаараа нийслэл хотод амьдарч байгаа хүмүүсээс илүү байна. Өөрийн хүсэл зоригоор бусдын дайтай амьдарлаа авч явах, нийгэмд өөрийн байр суурийг эзлэх, хүний дайтай нэртэй

хүндтэй явах итгэл үнэмшил хөдөө орон нутагт илүү хүчтэй, нийтлэг байна. Эндээс өөрийнхөөрөө байх боломж, нөхцөл хөдөөд илүү байна уу, үүнд ямар хүчин зүйл нөлөөлж байна вэ гэдэг асуулт судлаачдын хувьд гарч байна.

4. Судалгааны өгөгдлийг орон нутгаар харьцуулан авч үзэхэд үнэт зүйлийн үнэлгээ онцын хол зөрүүгүй тул өгсөн хариултууд жигд утга санааг илэрхийлж байна. Гэхдээ Орхон аймгийн оролцогчид нийцтэй байдал, уламжлалын үнэт зүйлс дээр нийт дунджаас доогуур үнэлгээ өгчээ. Говьсүмбэр аймгийн оролцогчид өдөөлт, амжилт, аюулгүй байдал, өгөөмөр байдал, универсализм зэрэг үнэт зүйлст дунджаас дээгүүр үнэлгээ өгсөн байна (Хүснэгт 13).

Хүснэгт 13. Үнэт зүйлийн дундажийн харьцуулалт (нийслэл, аймгууд)

	УН	ӨГ	НИ	УЛ	АБ	ЭМ	АМ	ГЕ	ӨД	ӨБ
Улаанбаатар	-0.05	0.04	-0.13	-0.13	0.02	-0.05	-0.07	0.01	-0.1	-0.05
Архангай	-0.01	0.19	-0.04	0.12	-0.1	0.09	0.27	-0.34	0	-0.02
Баян-Өлгий	0.15	0.04	0.05	0.5	0.04	0.48	0.1	0.06	0.27	0.15
Баянхонгор	.	0.47	0.61	0.95	0.22	.	-0.15	-1.32	-1.76	.
Булган	0.3	0.3	-0.02	-0.57	-0.2	0.14	-0.19	-0.1	0.13	0.29
Говь-Алтай	0.09	0.11	0.29	-0.19	0.07	-0.09	-0.01	0.08	0.09	0.1
Говьсүмбэр	0.39	0.39	0.3	0.26	0.51	-0.23	0.62	0.38	0.74	0.6
Дархан-Уул	0.31	0.15	0.27	0.04	0.13	0.21	0.04	0.12	-0.09	0.11
Дорнод	0.05	0.12	0.03	0.08	-0.15	0.04	0.01	0.02	-0.11	-0.14
Дорноговь	-0.03	0.17	0.54	0.69	0.01	0.04	0.11	0.16	0.27	0.18
Дундговь	0.26	0.06	0.08	0.2	-0.04	0.08	0.2	0.01	0.35	-0.01
Завхан	0.01	0.16	0	0.32	-0.13	0.14	0.05	-0.01	0.58	-0.18
Орхон	-0.07	0.16	-0.37	-0.51	-0.13	-0.22	0.02	-0.19	-0.3	-0.09
Өвөрхангай	0.2	0.25	0.2	0.26	0.08	0.14	0.16	-0.07	-0.02	0.33
Өмнөговь	0.26	-0.1	-0.2	0.03	-0.18	0.6	0.26	0.16	0.18	0.27
Сэлэнгэ	0.32	0.2	0.3	0.11	0.29	0.18	0.24	-0.17	0.14	0.26
Төв	0.18	0.19	0.2	0.15	0.12	-0.03	0.18	0.09	0.08	0.18
Увс	0.27	0.35	0.26	-0.21	0.18	-0.06	-0.17	-0.31	-0.05	0.3

5.4 Эрчүүд, эмэгтэйчүүдийн үнэт зүйлсийн харьцуулалт

Эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүсийн үнэт зүйлийн ялгааг Mann-Whitney U test шинжилгээгээр хийлээ. Эрчүүд, эмэгтэйчүүд өгөөмөр байдал, аюулгүй байдал, амжилт, гедонизм, өдөөлт, өөрөөрөө байх, универсализм, нийцтэй байдал зэрэг үнэт зүйлсийн тухайд онцын ялгаагүй, бараг адилхан байр суурьтай байна.

Хүснэгт 14 өөс харвал эрх мэдэл ($p=.004$), уламжлал ($p=.064$) үнэт зүйлсийг амьдралдаа чиг баримтлалаа болгохын тухайд эрчүүд, эмэгтэйчүүдийн хооронд ялгаа байна. Эрчүүд нь эмэгтэйчүүдийг бодвол өөрийн байр суурийг бэхжүүлж эрх мэдэлтэй байх, уламжлалаа дээдэлж тогтсон соёл, дэг жаягаа хадгалах, хамгаалах явдлыг илүү чухалд тооцож, энэ талаар ихээхэн хичээл зүтгэл гаргадаг байна.

Хүснэгт 14 Эрчүүд, эмэгтэйчүүдийн үнэт зүйлс харьцуулалт

	Mean Rank Эрчүүд	Mean Rank Эмэгтэйчүүд	U	Z	P-value
УН	281.35	277.76	38379.5	-0.264	0.792
ӨГ	275.73	263.76	34513	-0.894	0.371
НИ	297.67	299.22	43972.5	-0.112	0.911
УЛ	292.63	267.37	35342	-1.852	0.064
АБ	282.78	285.1	39738	-0.17	0.865
ЭМ	316.72	276.82	37896	-2.846	0.004
АМ	294.77	281.79	39387.5	-0.94	0.347
ГЕ	305.58	304.46	46124.5	-0.08	0.936
ӨД	290.77	287.37	41060	-0.246	0.805
ӨБ	287.61	291.23	41153	-0.262	0.793

5.5 Залуу болон ахмад үеийнхний үнэт зүйлсийн харьцуулалт

Дундаж харьцуулах, Kruscal-Wallis testээр шинжлээд үе үеийн хүмүүсийн амьдралдаа мөрдлөг болгодог үнэт зүйлс нь наснаас хамааран ялгаатай байна гэж дүгнэлээ. Залуусын хувьд өөрөөрөө байх үнэт зүйл ($M=4.34$) онцгой чухал бол идэр насны хүмүүст нийцтэй байдал ($M=4.34$), аюулгүй байдал ($M=4.35$) онцгой чухал ажээ. Мөн нийцтэй байхыг дунд эргэм насныхан ($M=4.38$) мөн хижээл насныхан ($M=4.64$) онцгой чухлаар эрмэлздэг байна. Олны жишгээр аядуу байхыг эрхэмлэх байдал (нийцтэй байдал) нас ахих тусам улам ач холбогдолтой болж байгааг Хүснэгт 14-өөс харж болно. Үүнтэй яг адилаар нас ахих тусам бүх нийтийн сайн сайхны төлөө сэтгэл тавих, уламжлалын үнэт зүйлийг чухалд тооцох хандлагатай байна.

Kruscal-Wallis test-ийн үр дүнгээс харвал бүх нийтийн сайн сайхны төлөө сэтгэл тавих, өгөөмөр байдал, нийцтэй байдал, уламжлал, аюулгүй байдал, амжилт зэрэг үнэт зүйлийн талаарх залуу, идэр, хижээл насны хүмүүсийн байр суурьт онцын ялгаа байхгүй байна.

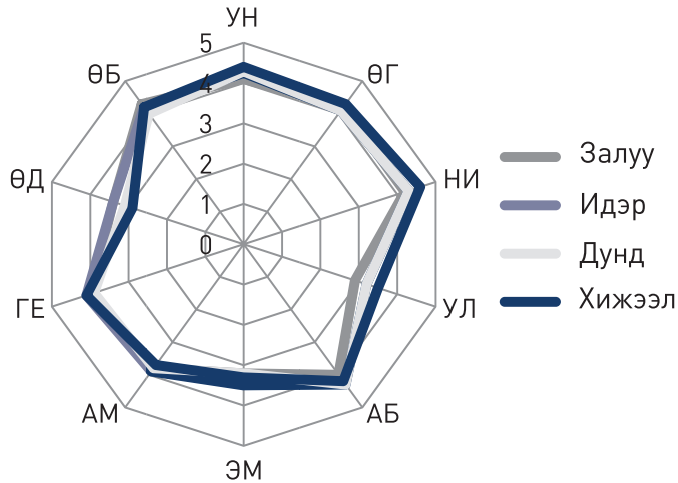
Хүснэгт 15. Үнэт зүйлс (насны байдлаар)

	УН	ӨГ	НИ	УЛ	АБ	ЭМ	АМ	ГЕ	ӨД	ӨБ
Залуу	4.13	4.25	4.21	2.99	4.05	3.28	3.85	4.09	3.41	4.34
Идэр	4.26	4.20	4.34	3.23	4.35	3.50	3.95	4.15	3.40	4.24
Дунд	4.30	4.12	4.38	3.26	4.32	3.23	3.84	3.97	3.13	4.05
Хижээл	4.40	4.32	4.64	3.54	4.21	3.31	3.71	4.15	2.95	4.24
Зөрүү * $p < .05$ ** $p < 0.1$	-0.27	-0.07	-0.43	-0.55	-0.16	-0.03**	0.13	-0.06**	0.46*	0.09*

Харин өдөөлт ($p=.016$), өөрөөрөө байх ($p=.001$) эрх мэдэл ($p=.054$), гедонизм ($p=.065$) зэрэг үнэт зүйлсийн талаар үе үеийн хүмүүсийн байр суурь хоорондоо ихээхэн ялгаатай байна (Хүснэгт 14). Идэр, дунд насныхныг бодвол залууст өдөөлт, өөрөөрөө байх үнэт зүйлс илүү чухалд тооцогдож байна. Өөрийн үзэл бодлоор, бие дааж, өөрийнхөөрөө хийж бүтээж хөгжих эрмэлзлэл залууст хүчтэй илэрч байна. Залуус сэтгэл догдлом зүйлд татагдах, өөрийгөө сорих, шинэ сонин зүйлд татагдах ($M=3.41$, $p=.016$) байдлаараа бусад насныхнаас эрс ялгаатай байна. Нас ахихын хирээр өдөөлт үнэт зүйлсийн үнэлгээ буурч байна. Гедонизм болон эрх мэдлийн үнэт зүйлс үе үеийнхэнд өөр өөрөөр үнэлэгджээ, энд наснаас хамаарч өсөж эсвэл буурч байгааг илтгэх ямар нэг системтэй харилцаа тод харагдахгүй байна.

Эрх мэдлийн үнэт зүйлсийн хувьд нас насны хүмүүс ялгаатай байр суурийг илэрхийлжээ. Нийгэмд эзлэх байр суурь, нэр хүнд, олонд танигдсан байдал, эд баялаг зэргийг идэр болон хижээл насныхан бусад насныхнаас илүүтэй чухал гэж үнэлсэн байна. Энэ судалгааны дүнг нэгтгэн үзвэл, ерөнхийдөө залуу, идэр, дунд эргэм, хижээл насны хүмүүс итгэл үнэмшил, үнэт зүйлээрээ хоорондоо адилгүй байна. Насны онцлог шинж, нийгмийн харилцаанд эзлэх байр суурь зэрэг ялгаа заагууд энэхүү судалгааны үр дүнд тодорхой илэрч байна.

Зураг 4. Үнэт зүйлс (насны ангиллаар)

5.6 Үнэт зүйлс ба хөдөлмөр эрхлэлт

Тус судалгаанд оролцогчдыг төрийн алба, бизнес эрхлэгч, хувиараа хөдөлмөр эрхлэгч, оюутан, тэтгэвэрт, гэртээ суудаг гэж зургаа ангилан хөдөлмөр эрхлэх байдал, ялангуяа ажил мэргэжил нь хүмүүсийн үзэл баримтлал, үнэт зүйлд хэрхэн тусдаг болохыг судаллаа.

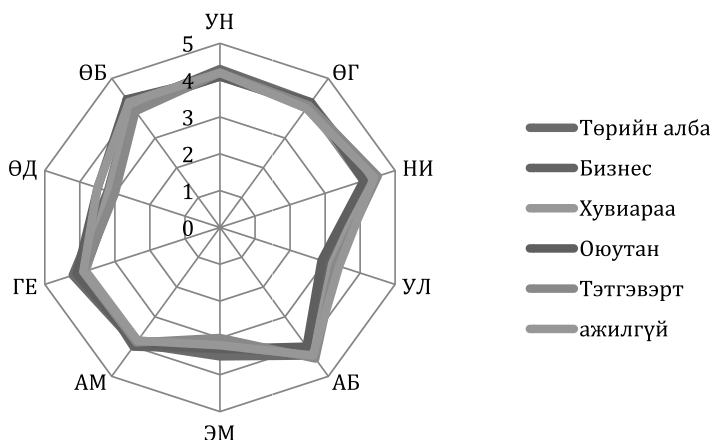
Судалгааны дүнгээс харахад төрийн алба, бизнес, хувиараа хөдөлмөр эрхэлж байгаа, оюутан, тэтгэвэрт, ажилгүй гэртээ суугаа хүмүүс бүгдээрээ бүх нийтийн сайн сайхны төлөө сэтгэл тавих, өгөөмөр байдал, амжилт, өөрөөрөө байх зэрэг үнэт зүйлст бараг адилхан ач холбогдол өгч байна (Хүснэгт 15). Эдгээр үнэт зүйлсийг амьдралдаа чиг баримтлал болгоход ажил хөдөлмөр эрхэлдэг эсэх, аль салбарт ажилладаг зэрэг нь онцын нөлөөгүй ажээ.

Kruskal-Wallis test-ийн дүнгээс үзэхэд хөдөлмөр эрхэлж байгаа эсэх, аль салбарт ажиллаж байгаагаас хамаарч хүмүүс гедонизм ($p=.003$), өдөөлт ($p=.031$) үнэт зүйлсийн талаарх байр суурь эрс ялгаатай байна. Үүний зэрэгцээ нийцтэй байдал ($p=.065$), уламжлал ($p=.095$), аюулгүй байдал ($p=.094$), эрх мэдэл ($p=.082$) зэрэг үнэт зүйлийг эрхэмлэх байдлаараа бас ялгаатай байна. Нийцтэй байдал, уламжлалын үнэт зүйлийг оюутан залуучууд доогуур үнэлжээ. Харин бизнес эрхлэгчдийн хувьд гедонизм, өдөөлт зэрэг үнэт зүйлийг бусдаас ялгаатай, доогуур үнэлгээ өгчээ (Хүснэгт 15, Зураг 5).

Хүснэгт 16. Үнэт зүйлсийн харьцуулалт (хөдөлмөр эрхлэлт)

	N	УН	ӨГ	НИ	УЛ	АБ	ЭМ	АМ	ГЕ	ӨД	ӨБ
Төрийн алба	250	4.31	4.21	4.33	3.24	4.36	3.51	3.91	4.24	3.29	4.20
Бизнес	48	4.11	4.13	4.32	3.14	4.22	3.36	4.01	3.85	3.05	4.11
Хувиараа	102	4.27	4.07	4.33	3.27	4.31	3.28	3.81	3.84	3.18	4.13
Оюутан	112	4.12	4.24	4.16	2.94	4.04	3.33	3.90	4.10	3.49	4.31
Тэтгэвэр	62	4.29	4.19	4.53	3.38	4.38	3.04	3.86	3.96	3.10	4.03
Ажилгүй	45	4.27	4.07	4.41	3.45	4.34	3.25	3.81	3.98	3.57	4.26
Зөрүү		0.04	0.14	-0.37**	-0.21**	0.22**	0.25**	0.10	0.26*	-0.28*	-0.06
** p<.10 * p<.05											

Зураг 5. Үнэт зүйлс (хөдөлмөр эрхлэлт)

5.7 Өрхийн орлого ба үнэт зүйлс

Өрхийн орлогын хэмжээ хүмүүсийн итгэл үнэмшил, үзэл баримтлалд нөлөөлдөг эсэхийг судлаж үзлээ. Үүний тулд судалгаанд хамрагдсан хүмүүсийн орлогын түвшинг 250.0-500.0₮, 501.0-1.000.0₮, 1.000.0-1.500.0₮, 1.501.0-2.000.0₮, 2.001.0-2.500.0₮, 2.501.0-3.000.0₮, 3.000.000₮ < гэсэн 5 бүлэг болгон авч үзлээ.

Судалгааны үр дүнгээс харахад өрхийн орлогын хэмжээнээс хамааран нийцтэй байдал ($p=.018$), аюулгүй байдлын үнэт зүйл ($p=.091$), эрх мэдлийн үнэт зүйл ($p=.099$), өдөөлтийн үнэт зүйл ($p=.013$) талаарх үнэлгээ ялгаатай байна.

Орлого бага байхын хирээр нийцтэй байдлын үнэлгээ өндөр, орлого нэмэгдэхийн хирээр энэ үзүүлэлт бага байна.

Хүснэгт 17. Үнэт зүйлсийн харьцуулалт (Өрхийн орлого)

Үнэт зүйлс	P-value
Универсализм	.132
Өгөөмөр	.316
Нийцтэй	.018
Уламжлал	.189
Аюулгүй байдал	.091
Эрх мэдэл	.099
Амжилт	.298
Гедонизм	.352
Өдөөлт	.013
Өөрөөрөө байх	.515

Эрх мэдлийг хүсэмжлэх, түүнийг онцгой ач холбогдолтой гэж үзэх байдал орлого нэмэгдэхийн хирээр бага болсон дүн гарчээ. Аюулгүй байдлын үнэт зүйлс хамгийн бага, хамгийн өндөр орлоготой оролцогчдын хувьд чухалд тооцогдсон байна. Өдөөлт буюу аз сорих, шинэ сонин зүйлд татагдах хүсэл тэмүүлэл орлого нэмэгдэхийн хирээр багасах хандлага судалгааны дүнгээс харагдаж байна.

Тэгэхээр орлогын ялгаанаас үүдэн монголчууд амьдралдаа өөр өөр зүйлийг хүсэж тэмүүлэх, итгэж үнэмшиж, өөр өөр арга замаар хэрэгцээгээ хангах үзэл бодолтой байна. Гэхдээ өрхийн орлогын хэмжээ хүмүүсийн бусдын төлөө сэтгэл тавих эсэх, эсвэл өөрийгөө бодоод явах уу гэдэгт онцын нөлөөгүй байна. Өөрийгөө бодох, өөрийгөө огоорох гэсэн хоёр үзүүлэлтийг илэрхийлэх тоон харьцаанд онцын ялгаа алга.

5.8 Үнэт зүйлийн ерөнхий төлөв

Монгол хүний үнэт зүйлийн ерөнхий төлвийг тодорхойлох зорилгоор нийт өгөгдөлд Confirmatory Factor Analysis хийхэд 4 Фактор гарлаа (Хүснэгт 16).

Хүснэгт 18. Фактор шинжилгээний дүн

	Фактор 1 Бусдад санаа тавих	Фактор 2 Эрх мэдэл- Амжилт	Фактор 3 Аюулгүй байх	Фактор 4 Универ- сализм
Шударга зан	0.753			
Чин үнэнч нөхөрлөл	0.721			
Үнэнч байдал	0.695			
Хариуцлагатай байдал	0.682			
Хайр халамж	0.667			
Уучлах сэтгэл	0.632			
Тусч байдал	0.626			
Оюун санааны амьдрал	0.446			
Нийгмийн байр суурь		0.753		
Удирдах эрх мэдэл		0.738		
Эд баялаг		0.722		
Нөлөөтэй байх		0.716		
Нийгэмд танигдсан байдал		0.665		
Амжилттай байдал		0.55		
Нэр хүндээ хамгаалах		0.509		
Ухаалаг байдал		0.497	0.338	
Чадвар чадавхи		0.464	0.427	
Амбицл/хувийн тэмүүлэл		0.448		
Эрүүл мэнд			0.743	
Нийгмийн дэг журам			0.732	
Гэр бүлийн амар жимэр			0.666	
Холбоо хамаарлаа мэдэх			0.657	
Харилцан тустай байх			0.654	
Үндэсний аюулгүй байдал			0.651	0.438
Цэвэрч нямбай			0.464	
Нийгмийн шударга ёс				0.681
Энхтайван			0.395	0.647
Байгаль орчноо хамгаалах				0.636
Эрх тэгш байдал				0.634
Эх байгальтайгаа нэгдмэл				0.62
Дотоод амар амгалан			0.381	0.551
Уужуу холч ухаан	0.384			0.545
Мэргэн ухаан				0.456

Фактор 1 нийт хариултын 31.6 хувийг багтаасан. Өгөөмөр байдлын үнэт зүйлсийн индексийн тодорхойлох агуулгуудыг хамарсан энэ факторыг “Бусдад санаа тавих” гэж нэрлэв. Өөрөөр хэлбэл, монгол хүний шударга зан, чин үнэнч нөхөрлөл, үнэнч байдал, хариуцлагатай байдал, хайр халамж, уучлах сэтгэл, тусч байдал, оюун санаа, уужуу ухааныг дийлэнхээрээ эрхэмлэн үздэг байна.

Фактор 2 Эрх мэдэл-амжилт нийт өгөгдлийн 7.6 хувийг агуулж байна.

Нийгмийн байр суурь, удирдах эрх мэдэл, эд баялаг, нөлөөтэй байх, нийгэмд танигдсан байдал, амжилттай байдал, нэр хүндээ хамгаалах, ухаалаг байдал, чадвар чадавхи зэргийг удаахьд нь эрхэмлэдэг байна.

Фактор 3 Аюулгүй байх- нийт өгөгдлийн 6.43 хувийг хамарч байна. Эрүүл мэнд, нийгмийн дэг журам, гэр бүлийн амар жимэр байдал, холбоо хамаарлаа мэдэх, харилцаа холбоо, үндэсний аюулгүй байдал, цэвэрч нямба байдлыг гуравдугаарт эрхэмлэдэг байна.

Фактор 4 Универсализм өгөгдлийн 4.1 хувийн агуулж байна. Нийгмийн шударга ёс, энхтайван, байгаль орчноо хамгаалах, эрх тэгш байдлыг эрхэмд үздэг байна.

5.9 Өөрийгөө бодох болон өөрийгөө огоорох сэтгэл

Тус аргачлалын нэг гол хэмжигдхүүн бол *өөрийгөө бодох болон өөрийгөө огоорох* тухай асуудал юм. Энэ үзүүлэлтийн тухайд эрчүүд эмэгтэйчүүд, хөдөө хот, нас, хөдөлмөр эрхлэлт, орлогын тухайд ялгаа байгаа эсэхийг энд авч үзнэ.

Хүснэгт 19. Өөрийгөө огоорох болон өөрийгөө бодох үнэт зүйлс

	Mean Rank Эрэгтэй	Mean Rank Эмэгтэй	U	Z	P-value
Өөрийгөө огоорох	259.53	251.72	31485.500	-.599	.549
Өөрийгөө бодох	286.28	258.19	33034.500	-2.087	.037

Эрчүүд, эмэгтэйчүүдийн хувьд өөрийгөө огоорох буюу бусдын төлөө санаа тавих байдал дээр адил байр суурьтай байна. Харин өөрийгөө бодох, өөрийгөө хичээх явдлын тухайд ялгаатай ($p=.037$) байна. Эрчүүд эмэгтэйчүүдээс илүүтэй өөрийгөө хичээмтгий, өөрийгөө бодомтгой байна.

Хот, хөдөөд оршин суугчид өөрөөлийн төлөө сэтгэл тавихын тухайд адил, харин өөрийгөө хичээх сэтгэл нийслэл хотынхонд ($p=.023$) орон нутагт амьдарч байгаа хүмүүсийнхээс илүү хүчтэй байна.

Залуу, идэр, дунд, хижээл настнуудын хувьд өөрөөлийн төлөө сэтгэл тавих, өөрийгөө хичээх тухайд үл ялиг зөрүү байгаа. Нас ахихын хирээр өрөөлийн төлөө гэх сэтгэл нэмэгдэж байгаа. Гэвч энэ бол чанарын хувьд ялгаагүй, хоорондоо бараг адил гэж дүгнэж болохоор байна.

Ажил хөдөлмөр эрхлэх байдалтай энэ үзүүлэлт тодорхой хэмжээний хамааралтай байна. Өөрийгөө бодох сэтгэл ($p=.030$) төрийн албан хаагчид, оюутан залуучууд болон бизнес эрхлэгчдэд арай түлхүү илэрч байна. Төрийн албан хаагчид альтруист, харин бизнес эрхлэгчид үүний эсрэг өөрийн тусын тулд ажилладаг гэх ойлголт нийгэмд байдаг. Гэвч үүнээс бага зэрэг ялгаатай төлөв байдал судалгаагаар харагдлаа.

5.10 Өөрчлөлтөд нээлттэй байх болон хуучнаа баримтлах

Хоёрдахь гол хэмжигдхүүн бол *өөрчлөлтөд нээлттэй байх болон өнөөгийн байгаагаа хадгалах* тухай асуудал юм. Дээрхийн адил энэ үзүүлэлтийн тухайд эрчүүд эмэгтэйчүүд, хөдөө хот, нас, боловсролын тухайд ялгаа байгаа эсэхийг энд авч үзнэ.

Эрчүүд, эмэгтэйчүүдийн хувьд өөрчлөлтөд нээлттэй байх буюу өнөөгийн байгаагаа хадгалах тал дээр аль алин нь адил байр суурьтай байна.

Хүснэгт 20. Өөрчлөлтөд нээлттэй эсвэл хуучнаа баримтлах үнэт зүйлс

	Mean Rank Эрэгтэй	Mean Rank Эмэгтэй	U	Z	P-value
Хуучнаа баримтлах	268.60	250.29	30972.000	-1.392	.164
Өөрчлөлтөд нээлттэй байх	268.90	264.22	34732.000	-.351	.726

Нийслэл болон орон нутагт оршин суудаг хүмүүс өөрчлөлтөд нээлттэй байх, болон өнөөгийн байгаа байдлаа энэ хэвээр хадгалах хэмжигдхүүний хувьд бага зэргийн ялгаатай байр суурьтай байна. Өөрчлөлтөд нээлттэй байх гэдэг үзүүлэлт хөдөө хотынхны хувьд бараг ижил үнэлэгдсэн хэдий ч өнөөгийн байгаагаа хадгалахыг ($p=.045$) хөдөөгийнхөн илүү эрмэлздэг байна.

Үе үеийн хүмүүсийн өөрчлөлтөд нээлттэй байх тухайд өөр өөр байр суурьтай байна. Өөрчлөлтөд нээлттэй байх талаар залуу, идэр, дунд, хижээл насны хүмүүсийн байр суурь ялгаатай ($p=.009$) байна. Ялангуяа залуучууд ахмад настны хооронд эрс ялгаа байна.

Хөдөлмөр эрхлэлтийн байдал энд тодорхой хамааралтай байгааг судалгааны үр дүн илтгэж байна. Өнөөгийн байгааг хадгалах ($p=.009$) талаарх оюутнууд, бизнес эрхлэгчдийн байр суурь төрийн албан хаагчид болон тэтгэвэр, гэрт суугаа, нилээд ялгаатай байна. Өөрчлөлтийн төлөөх байр суурийг ($p=.031$) оюутнууд, бизнес эрхлэгчид, хувиараа хөдөлмөр эрхлэгчид илүүтэй илэрхийлсэн байна.

6. СУДАЛГААНЫ ҮР ДҮНГЭЭС ХИЙХ ДҮГНЭЛТ, ЭРГЭЦҮҮЛЭЛ

Гарах үр дагаврыг нь эргэцүүлэх, харьцуулан жигнэх хэрэггүй, энгийн ухамсрын түвшинд шийдээд явах амьдарлын өдөр тутмын асуудлын хүрээнд үнэт зүйлийн талаар ярих шаардлага бараг гардаггүй (Schwartz, 1996). Гэтэл зөрүүтэй эсвэл зөрчилтэй нөхцөл байдалд орж, энэ нь яах аргагүй тухайн хүний үзэл санаа, итгэл үнэмшлийг хөндсөн үед буруу зөвийг дэнсэлж, шийдлийг хайж эрхгүй өөрийн итгэл үнэмшлээрээ шүүн тунгаадаг. Өөрт илүү эрхэм эсвэл тухайн нийгэмд байгууштай, мөрдүүштэй, зохистой, хүсүүштэй гэж үзэх тэр итгэл үнэмшлийг баримтлан шийдвэрээ гаргадаг, харин өөрийн итгэл үнэмшилд харш шийдэл хувилбарыг сонгохгүй, зайлсхийж байдаг.

Тэгэхээр монголчууд өөр хоорондоо ялгаатай, эсрэг санаа зорилго бүхий үнэт зүйлсээс алинд нь түлхүү ач холбогдол өгч, амьдралдаа баримталж явахыг хичээдэг болохыг судлан тогтоох явдал энэ судалгааны үндсэн санаа байлаа “Ойг нь танихын тулд модыг нь судал” гэсэн эртний сэтгэгчдийн хэлсэн зарчмын дагуу энэ 797 хүний хариултаар монголчуудын, монголын өнөөгийн нийгмийн үнэт зүйлсийн төлөв байдлыг тодорхойлох боломжтой гэж бид үзсэн билээ.

Бидний судалгаанаас монголчууд үнэт зүйлийн хувьд нийтлэг зүйл ихтэй ч олон талаар нилээд заагран ялгарсан, ялангуяа нийгмийн бүлгүүдийн хооронд үүссэн үзэл баримтлалын зааг ялгааг анхаарахгүй өнгөрч болохгүй дүр зураг харагдаж байна. Учир нь энэ ялгарал яван явсаар нийгэм дэх үйл ойлголцол, зөрчил маргааны эш үндсийг тавиж болох юм.

Үнэт зүйлийн ялгарлыг нөхцөлдүүлэгч гол хүчин зүйл нь амьдрах орчин, орлого, хөдөлмөр эрхлэлт зэргээс үүдэлтэй монголчуудын амьдралын төвшний ялгаа болох нь тодорхой байна. Өөр өөр амьдарлын төвшинд байгаа хүмүүсийн амьдарлын хэрэгцээ, хэрэглээ, сонирхол, үзэл бодол, итгэл үнэмшил хол ялгаатай. Амьдрах арга зам нь ч харьцуулашгүй өөр. Иймийн учир монголын нийгмийн оюун санаа, ухамсрын бүхэллэг, нэгдмэл чанар зарим талаараа суларч байна. Хэдий ийм ч нийгмийн “организмын холбогч эдүүд” болох зарим нийтлэг санаа зорилгууд бат байгааг судалгааны үр дүн харууллаа.

Монгол хүний шударга зан, чин үнэнч нөхөрлөл, үнэнч байдал, хариуцлагатай байдал, хайр халамж, уучлах сэтгэл, тусч байдал, оюун санаа, уужуу ухааныг дийлэнхээрээ хамгаас эрхэмлэн үздэг байна. Өгөөмөр байх (benevolence), нийцтэй байх мотивацийн зорилго бүхий үнэт зүйлс онцгой анхаарал татаж байна. Тодруулбал, ойр дотны хүмүүсээ хайрлах халамжлах,

тэдэндээ аядуу, аясаар байж, гомдоож мэдэх аливаа үг хэл, үйлдлээ хянаж татаж байх явдал нилээд чухалд тооцогдсон байна. Энэ үнэт зүйлс коллективист үзэлд илүүтэй чиглэдэг тул хувь хүний амьдралд нийгмийн бүлэг, хамт олон шийдвэрлэх нөлөөтэй байгааг илэрхийлдэг. Өнөөдөр хүмүүс өөрийгөө гэлгүй бусдын төлөө санаа сэтгэлээ чилээдэг болоод байна уу, эсвэл өөрийгөө бодсондоо ингэх боловч уу гэсэн асуулт гарч байна. Өгөөмөр байдал, нийцтэй байдал амьдралд чухал гэж нийтлэг байдлаар хариулсны цаад учир шалтгаан юу вэ, үүний хувь хүн болоод нийгмийн зан үйлд үзүүлэх үр дагавар юу вэ гэдгийг цааш нь тодруулж авч үзэх шаардлагатай болж байна.

Эрх мэдэл-амжилт буюу нийгмийн байр суурь, удирдах эрх мэдэл, нөлөөтэй байх, нийгэмд танигдсан байдал, эд баялаг, амжилттай байдал, нэр хүндээ хамгаалах, ухаалаг байдал, чадвар чадавхи зэрэг хувь хүний байр суурийг бэхжүүлэхэд чиглэсэн үнэт зүйлсийг хоёрдугаарт нийтлэг байдлаар эрхэмлэн үзэж байна. Ялангуяа эрчүүд, хөдөө орон нутагт амьдардаг хүмүүс, залуу идэр насны хүмүүс, оюутнууд, бизнес эрхлэгчид, хувиараа хөдөлмөр эрхлэгчдийн хувьд эдгээр үнэт зүйлс чухал ач холбогдолтой байна. Хэдийгээр либерал үзэл санааны хүрээнд гол баримжаа болгодог эдгээр үнэт зүйлс нийт үнэт зүйлсийн багц дотор хоёрдугаарт жин дарж байгаа боловч нийгмийн аясыг харж, албан ёсны тогтсон үзэл суртлын дагуу стандарт хариулт өгөх магадлал монголчуудын хувьд өндөр байдгийг харгалзан үзвэл зохино. Учир нь бидний монголчууд нийгмийн өмнөх тогтолцооны үед албан ёсны үзэл суртлаас ангид байр суурьтай байх нь их хоригт тооцогддог байсан тул өнөөг хүртэл санаа бодлоо ний нуугүй илэрхийлэхгүй байх явдал олон түмний нилээд хэсэгт хэвээр байгаа.

Аюулгүй байх-эрүүл мэнд, нийгмийн дэг журам, гэр бүлийн амар жимэр байдал, холбоо хамаарлаа мэдэх, харилцаа холбоо, үндэсний аюулгүй байдал, цэвэрч нямбай байдал, универсализм-нийгмийн шударга ёс, энхтайван, байгаль орчноо хамгаалах, эрх тэгш байдлыг гуравдугаар эрхэмд үздэг байна.

Бидний судалгаанаас нэг ажиглагдсан ондоо нэг зүйл бол Монголд хэвшүүлэхээр зорьж байгаа либерал үзэл санааны үнэт зүйл дотоод нэгдлээ хараахан олж чадаагүйтэй холбоотой юм. Эрх мэдэл, амжилт гэх мэт ганц нэг үзүүлэлт биш, гедонизм, өдөөлт, өөрийн бодлоор байх зэрэг олон үзүүлэлт нэг чиглэлтэй болж хам үйлчлэлтэй байж гэмээн хандлага тодорхойлох нь илүү байдаг. Гэтэл судалгаанаас ийм зүйл тод ажиглагдахгүй байв. Бидний монголчууд шинэ сонголт хийгээд бараг 30-аад жил үзэл баримтлал, итгэл үнэмшлийн хувьд нэг чиглэлтэй болж чадаагүй харин ч ихээхэн заагарсан зөрчилдсөн шинжтэй байна гэж үзэхдээ энэ байдал юунаас болоод байна гэдгийг эргэцүүлэн бодох учиртай юм.

Бидний бодоход юуны өмнө хоёр үндсэн шалтгаан байж болох мэт. Үүнд нэгд гэвэл монгол орны өнөөгийн байдал нь өнгөрсөн зууны 90-ээд оны монголчуудын сонголттой, бүүр тодруулбал нийгмийн тогтолцооны уг

шинж чанартай холбоотой байж болох уу гэсэн асуулт байна. Эдийн засаг, нийгэм, улс төр, оюун санааны хувьд плюральчлагдсан эрх ашгаараа заагарч ялгарсан, бутархайлаг шинжтэй болчихсон өнөөгийн монголын нийгэм нийтлэг үнэт зүйлсийнхээ эхлэл дээр нэгдмэл чанартай болох тухай ярих цаг хэдийнээ ирээд байна. Шарль Фюре 18-р зуунд өнөөгийн нийгэмд гуталчин хүн гутал ханзраасай, эмч хүн өвчин тахал дэгдэж дуудлага ихсээсэй гэж боддог хэмээн бичиж байснаас үзэхэд өнөөгийн хөгжингүй орнууд одоогоос гурав дөрвөн зуун жилийн өмнөх байдал мөн л ийм байсан болов уу. Монгол орон нийгмийн цагаараа өнөөгийн хөгжингүй орнуудын өнөөдрийн биш, өчигдөрийнх нь орчин үеийнхэн билээ. Хоёрт гэвэл либерал ардчиллын тулгуур зарчмууд монголд жинхэнэ соёл иргэншилт утгаараа хэрэгжихгүй олон талаар гажуудаад байгаатай ихээхэн хэмжээгээр холбоотой нь тодорхой.

Монголчууд уламжлалаараа бол “төрийн минь сүлд өршөө” хэмээн залбирдаг, эрх мэдлийн зааг ялааг мэдэрч захирах захирагдах ёсны зарчмыг баримталдаг байсан. Өнөөдөр “Төр муу менежер”, “төр бол ард түмний зарц”, “иргэний нийгмийн амьдралд төрийн оролцоо минимум доод хэмжээнд байх ёстой”, “төр гараа тат” гэсэн чөлөөт зах зээлийн үзэл суртлын өнгө аястай үнэлэмж баримжаалал нийгмийн ухамсарт хүчтэй түрж орж ирснээр иргэдийн эрх мэдлийн зааг ялгааг хүлээн зөвшөөрөх мэдрэмж нь ихээхэн алдарч байгаа бололтой. Төрийн аль нэгэн албан тушаалтны зүй ёсны шаардлагын хариуд юм л бол “Чи ер нь хэн юм бэ” хэмээн “томрох ” нь хэвийн үзэгдэл болсон байна. “Иргэд хуулийн өмнө тэгш эрхтэй” гэсэн эрх зүйн зарчмын үйлчлэх хүрээ хязгаарын тухайд баримжаа алдаж бүх харилцаанд, түүний дотор эрх мэдлийн хүрээнд ч тэгш эрхтэй байх ёстой гэсэн ойлголт төсөөлөлтэй хүмүүс олон байдаг нь нууц бишээ.

Хөгжингүй орнуудын үйлдвэр, худалдааны магнатууд анх гарч ирэхдээ хувийн хэрэгцээ, амьдралын чанартаа бага ач холбогдол өгч уул уурхай, үйлдвэр завод, тээвэр холбоо, хот тосгон, барьж байгуулах үйлсэд хөрөнгө хүчээ шавхан дайчилж, чөмгөө дундартал зүтгэж байсан нь тэдний амьдралын түүхэн замналаас тодорхой байдаг. Гэтэл Монголын шинээр гарч ирсэн баячууд амжилт бүтээлийг үнэт зүйл болгон баримжаалахаасаа илүүтэй амьдралын чанартаа илүү анхаарал тавьж хуримтлуулсан хөрөнгөө гадагшаа байршуулж тансаг хэрэглээнд умбаж байдаг тухай мэдээ баримтууд олонтой цацагдах боллоо. Иргэдэд зах зээлийн эдийн засгийн соёл, хэрэглээний зөв хандлага төлөвшөөгүйгээс маркетингийн нөлөөлөлд амархан автаж өндөр үнэтэй брэнд, импортын бүтээгдэхүүн шүтэж үр ашиггүй, бодлогогүй худалдан авалт ихээр хийдэг болсон байна. Товчоор хэлбэл иргэдийн маань ихэнх нь байнгын орлогоосоо хол давсан хэрэглээтэй, зээл, лизингт дулдуйдсан амьдралтай, “хэрэглээний нийгмийн” хэв шинжид нийцэх зан төлөвтэй болчихсон нь илт мэдрэгдэж байдаг.

Монголчуудын байгалийн хатуу ширүүн нөхцөлд бэлчээрийн мал аж ахуй эрхлэж, нүүдлэн амьдарч байснаас улбаатай харилцан тусч, хамтач зан чанар алдагдаж байна. Хувь хүний бодигаль чанарыг эрхэмлэх тухай үзэл санаа монголд индивидуализмд өөрийнхөө биелэлийг олов бололтой. Албан ёсны үзэл суртал хийгээд үйлдвэржилт, хотжил, хүн амын бөөгнөрөл, олз ашиг, эрх мэдлийн төлөөх эрх зүй, ёс суртахууны хэм хэмжээнээс давсан өрсөлдөөн, тэмцлийн хөрс суурин дээр нийтийн төлөө гэсэн сэтгэл хөрч бэртэгчин зан чанар, аминч үзэл буйлан босож нийгмийг бүхэлд нь нөмрөх аюул нүүрлэж байна гэвэл дэгстүүлсэн хэрэг болохгүй буй заа.

Монголчуудын урьдын бодлоготой, төв түвшин, болгоомжтой, хүлээцтэй, гайхмаар тэвчээртэй байдал мэдэгдэм алдарч, ялангуяа залуу үеийнхний нэлээд хэсэг нь өрнөдийн “нийтийн соёлын түрэмхийлэл”-ийн нөлөөгөөр найр наадам, зугаа цэнгэл, ужид самуун, хөнгөн хуудуу амьдрал руу хошууран түрж, зөв амьдрал гэж юу болох, зөв амьдрахын тулд биеэ хэрхэн авч явах тухайд чиг баримжааллаа алдаж байна.

Өнөөгийн Монголын нийгмийн амьдралыг арай өөр өнцгөөр хардаг хувь хүмүүс, бүлэг давхраа байж болох ч нийгмийн ухамсрын толинд шууд өгөгдөж байгаа байдлаараа иймэрхүү дүр төрхөөр төсөөлөгдөж байна. Энэ нь амьдралын шууд ажиглалтанд тулгуурласан төсөөлөл, нүдэн баримжаа хэдий ч бодит байдлыг илт гажуудуулсан нөлөөтэй тусгал гэж үзэхгүй байна. Монголчууд бидний хүсэн хүлээж байснаас тэс ондоо ийм үр дагавар, ийм үзэгдэл хаанаас, юунаас болоод үүсчихэв, үүнээс өөрөөр байх бололцоогүй байсан уу, эсвэл аль нэгэн шатандаа алдаа эндэл гаргаснаас болов уу гэх мэт олон асуулт тавигдаж байна. Асуулт нэгэнт тавигдвал үндэслэлтэй ч бай, үндэслэл муутай ч бай хариултауд өгөгддөг.

Өнөөдөр хүн төрөлхтний өмнө тулгараад байгаа асуудлуудыг либерал үзэл санааны хүрээнд шийдвэрлэх бололцоогүй, учир нь үүсээд байгаа нөхцөл байдал бол либерал үзэл санааны өөрийнх нь бий болгосон үр дагавар. Иймд өнөөдөр хүн төрөлхтөнд ондоо үзэл баримтлал хэрэгтэй гэсэн дуу хоолой ч дуулдаад эхэлчихсэн байгаа. Үзэл санааны хүрээнд тэр нь зөв, тэр нь буруу гэсэн байр суурь зөвхөн улс төр, үзэл суртлын хүрээнд л эрс хатуу шинжтэй байдгаас биш, альтернатив хариултауд, зөрөөтэй тайлбарууд зэрэгцэн оршиж байхыг шинжлэх ухааны хамтын нийгэмлэгт хүлээн зөвшөөрөөд зогсохгүй, харин ч шаарддаг билээ.

Хувь хүний эрх, эрх чөлөө, ардчилсан ёсны талаарх либерал үзэл санааг цэвэр үзэл санааных нь хувьд няцаах гэж оролдох нь шинжлэх ухаанч хүмүүсийн хийх ажил биш. Учир нь тэрээр үзэл санааныхаа хувьд зөвтгөлтэй байдаг. Харин үзэл санаа хэрэгжих шатандаа, амьдралын нугачаан дотор ороод ирэхээрээ л янз бүрийн сорилттой тулгарч, өнгө зүсээ алдаж, агуулга мөн чанараа гээж, гажуудаж, гутаагдаж, хүлээгдэж байснаасаа огт өөр үр дүнд хүрэх нь олонтоо байдаг. Хүмүүсийн ашиг сонирхол, үзэл бодол, хүсэл

эрмэлзэл гэсэн олон талст бүхий призмээр дамжаад гарахаараа аливаа үзэл санааны утга учир, өнгө зүс, гэрэл гэгээ хугарахгүй өнгөрнө гэж байдаггүй ч байж болох юм. Джон Локк өнөөдөр босож ирээд үзэл санааныхаа практик биелэлтийг хардаг юм гэхэд гутрах л байсан буйзаа

НОМ ЗҮЙ

- Баатартогтох.Ц. (2000). *Үнэлэмжийн философи "философи эхлэн суралцах"*
Болд.Р. 2008. Мөргөлдөөний тухай. Улаанбаатар хот
- Болормаа.С. 2017. Ядуурлын дүр төрх-2016. Үндэсний статистикийн хороо.
Улаанбаатар хот. 2017 оны 12 сарын 2 ны өдөр <http://www.nso.mn/content/1783#.WiKzjxRYkfE> сайтаас авав.
- Гүндсамбуу.Х. 2002. Монголын нийгмийн давхраажил: хөгжил, хандлага (XX зуун). Улаанбаатар.
- Менежер сэтгүүл. (2015) № 26 /44/ х 10.
- Ред. Б.Даш-Ёндон. 2008. Монголын нийгмийн өөрчлөлт. МУ-ын Шинжлэх Ухааны академи, Философи, Социологи, Эрхийн хүрээлэн. Улаанбаатар.
- Чулуунбаатар.Г. 2016. "Өнөөгийн монголын сэтгэлгээ: Философи, улс төр, ёс суртахуун, бодлогын судалгаа", ред. "Монголчуудын сэтгэлгээний өөрчлөлт: асуудал ба хандлага". МУ-ын Шинжлэх Ухааны академи, Философийн хүрээлэн. Улаанбаатар. Соёмбо принтинг ХХК.
- Парсонс Т. "Введение. Общий обзор" из книги "Американская социология". Москва, Прогресс, 1972. х. 369-371.
- David A. Ralston, Carolyn P. Egri, Emmanuelle Reynaud, Narasimhan Srinivasan, Oliver Furrer, David Brock, Ruth Alas, Florian Wangenheim, Fidel Leon Darder, Christine Kuo, Vojko Potocan, Audra I. Mockaitis. 2011. A Twenty-First Century Assessment of Values Across the Global Workforce. *Journal of Business Ethics*, Vol. 104. No 1. pp. 1-31.
- Eldad Davidov, Peter Schmidt and Shalom H. Schwartz. 2008. Bringing Values Back in: The Adequacy of the European Social Survey to Measure Values in 20 Countries. *The Public Opinion Quarterly*, Vol. 72, No. 3 pp. 420-445.
- Grant R.Mills, Simon A.Austin, Derek S.Thomson, Hannah Devine-Wright, 2009. Applying a Universal Content and Structure of Values in Construction Management, *Journal of Business Ethics*. Vol. 90 No: pp. 473-501.
- John A. McCarty and L. J. Shrum. 2000. The Measurement of Personal Values in Survey Research: A Test of Alternative Rating Procedures. *The Public Opinion Quarterly*, Vol. 64, No. 3, pp. 271-298.
- Kherlen Badarch. 2014. Integrating new values into Mongolian Public administration. Potsdam Univerlag.
- Paula L.W. Sabloff. Why Mongolia? The political culture of an emerging democracy

- Ronald Inglehart et al. 2000. World Values Surveys and European Values Surveys, 1981–1984, 1990–1993, and 1995–1997, University of Michigan Institute for Social Research.
- Schwartz, S. H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. In M. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology*, Vol. 25 (pp. 1-65). Orlando, FL: Academic Press.
- Scott P. King, Fred B. Bryant. 2017. The Workplace Intergenerational Climate Scale (WICS): A self-report instrument measuring ageism in the workplace. *Journal of Organizational Behavior*, J. 38, pp.124–151.
- Shalom Schwartz. Value Priorities and Behavior: Applying a Theory of Integrated Value Systems
- Sonia Roccas, Shalom H. Schwartz and Adi Amit. 2010. Personal Value Priorities and National Identification. *Political Psychology*. Vol. 31. No 3 pp. 393-419.
- Upton, Caroline. “Institutions in a Pastoral Society: Processes of Formation and Transformation in Postsocialist Mongolia”. *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, Vol 25, No 3, 2005, pp. 584-599
- Yuval Piurko, Shalom H. Schwartz and Eldad Davidov. 2011. Basic Personal Values and the Meaning of Left-Right Political Orientations on 20 Countries. *Political Psychology*, Vol. 32 No 4. pp. 537-561.
- Ш.Шварц, Т.П. Бутенко, Д.С.Седова, А.С.Липатова. 2012. Уточненная теория базовых индивидуальных ценностей: применение в России. *Психология. Журнал высшей школы экономики*, т. 9, по 1. с. 43–70.